

Editörler: Prof. Dr. Ferruh AĞCA - Doç. Dr. Adem KOÇ

**X. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU
BİLDİRİ KİTABI**

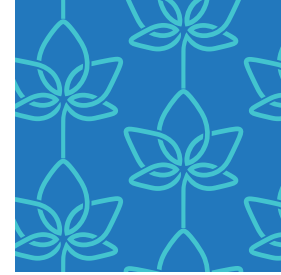
ESKİŞEHİR OSMANGAZI ÜNİVERSİTESİ

**X. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ
TÜRKÇE SEMPOZYUMU
BİLDİRİ KİTABI**

Editörler

Prof. Dr. Ferruh AĞCA - Doç. Dr. Adem KOÇ

**X. ULUSLARARASI
DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU**

BİLDİRİ KİTABI

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları No: 312

ISBN 978-605-9975-39-1 Baskı

Sahibi: Prof. Dr. Kemal ŞENOCAK

Yayın Komisyonu: Prof. Dr. Kamil ÇOLAK

Prof. Dr. Abdurrahman KARAMANCIOĞLU

Prof. Dr. Mahmut KEBAPÇI

Kapak Tasarım: Sevinç GEZER

Basım Tarihi ve Yeri: Mart 2019, Eskişehir

Elektronik Yayın Adresi: dunyadiliturkce2018.ogu.edu.tr

Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'ne aittir.
Bütün hakları saklıdır.

Bölümlerde yazılanların bütün sorumluluğu bölüm yazarlarına aittir.

Kitabın tümü ya da bölümü/bölmeleri
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan
elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla
basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

© Copyright 2019 by Eskişehir Osmangazi University
All rights reserved.

No part of this book may be printed, reproduced or
distributed by and electronical, mechanical or other means
without the written permission of the University.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO: 312

X. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU

BİLDİRİ KİTABI

Editörler:

Prof. Dr. Ferruh AĞCA – Doç. Dr. Adem KOÇ

Eskişehir

2019

Atebetü'l Hakayık'ın Basılışının 100. Yıldönümü Adına

X. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMU

17-19 EKİM 2018

ESKİŞEHİR

TİKA

**SİVRİHİSAR
BELEDİYESİ**

ÖN SÖZ

Bugünkü bilgilerimize göre 7. yüzyıldan bu yana kesintisiz bir yazı dili olan Türk dili, dünyanın en kadim dillerinden biridir. Öte yandan 7-8. yüzyıllardaki Türk dilinin gerek yapısal ve gerekse anlamsal olarak ilerlemiş hâli, Türk dilinin daha önceki yüzyıllarda da bir yazı dili olduğuna işaret etmektedir. Miladın ilk yıllarına ait kimi tarihsel ve arkeolojik veriler de Türk dilinin 7. yüzyıldan önce de bir yazı dili olduğuna işaret etmektedir. Bu çerçevede Türk dilinin, dünyada sayıları binlerle ifade edilen diller içinde en eski dillerden biri olduğu ifade edilebilir.

Tarihte farklı coğrafyalara yayılan ve böylece farklı kültürlerle temas eden Türkler, tabii olarak kendi dillerini de dünyanın farklı yerlerine taşımışlar ve böylece çok sayıda eser vermişlerdir. İç Asya'nın steplerinden Avrupa içlerine, Sibiry'a'dan Kuzey Afrika'ya kadar yayılan alanda Türk dili ile çok sayıda eser yazılmıştır. Böylece Türk dili, tarihte olduğu gibi bugün de yukarıda sınırları çizilen alanda konuşulmaya ve yazı dili olarak kullanılmaya devam etmektedir. Bu bağlamda Türk dili coğrafi yayılım bakımından da dünyanın önde gelen dillerinden biridir.

Bugüne değin yazılmış metinler, Türk dilinin bir edebiyat ve kültür dili olduğunu göstermektedir. Yazıtlar zamanında açık bir şekilde fark edilen soyut kavramları ifade edebilme yeteneği ve edebî üslup, Türk dilinin o tarihlerde dahi ilerlemiş bir dil olduğunu göstermektedir. Sonraki yüzyıllarda, dâhil olunan kültürel çevre ne olursa olsun, Türk dilinin işlenmişlik bakımından yol kat etmeye devam ettiğini ifade etmek mümkündür. Buna göre Türk dilinin yüzyıllara yayılmış ve dünyanın en işlenmiş edebiyat, kültür, bilim dillerinden biri olduğunu ifade etmek mümkündür.

Türk dili bugün konuşur sayısı bakımından da dünyanın en büyük dillerinden biridir. Türk dili sadece ana dili Türkçe olanlar tarafından kullanılmamakta, Balkanlar, Kafkasya, Orta Doğu ve Afrika'da ana dili Türkçe olmayanlar tarafından da öğrenilmek istenen bir dildir. Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı'nın, Yunus Emre Enstitüsü'nün ve Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nın Türk dilini ve kültürünü tanıtmaya ve öğretmeye yönelik faaliyetleri ile Türk dili, bu coğrafyada prestij dil olma yolundadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, Türk dilinin incelikleri ve güzellikleri ile ne kadar kadim bir dil olduğunun bilimsel olarak ortaya çıkarılmasını, en mühim hedeflerden biri olarak göstermiştir. Bu çerçevede Türk dilinin güzellik ve inceliklerinin dünya bilim camiasına sunulması ve küreselleşen dünyada karşılaşılan problemlere çözüm yolları üretmek, alan araştırmacılarının temel görevlerindedir. Bu çerçevede Türk dili, edebiyatı ve kültürü hakkında yapılan bilimsel toplantılar büyük önem taşımaktadır. 16-19 Ekim 2018 tarihleri arasında gerçekleştirdiğimiz "X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu", Türkiye'den ve Türkiye dışından gelen çok değerli katılımcılar ile başarılı bir bilimsel toplantıya dönüşmüş; üç gün boyunca, altı farklı salonda sunulan bildiriler, Türk dili ve kültürünün birçok problemine ışık tutmuştur. Bu bakımdan sempozyuma iştirak eden bilim insanlarına teşekkür ederiz.

"X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu", Eskişehir Osmangazi Üniversitesinin büyük katkı ve desteği ile yapılmıştır. Sempozyumun hazırlık aşamasından gerçekleştiği ana kadar desteğini esirgemeyen Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Kemal ŞENOCAK'a teşekkür ederim. Sempozyuma Türk Dil Kurumu, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı, Yunus Emre Enstitüsü, UNESCO Türkiye Millî Komisyonu Başkanlığı,

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

Sivrihisar Belediyesi büyük katkı sunmuştur. Bütün destek ve katkılarından dolayı ilgili kurum ve kuruluşların değerli başkanları ve ilgililerine teşekkür ederim.

Sempozyum Bildiri Kitabı'nın basım aşamasında emeği geçen Öğr. Gör. Esin AĞCA, Öğr. Gör. Selin BAYRAK, Arş. Gör. Kenan AZILI ve Arş. Gör. Buket Nur KIRMIZIGÜL'e teşekkür ederim.

Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı

İÇİNDEKİLER

Gızılgül ABDULLAYEVA <i>XVII. Yüzyıl Azerbaycan Edebî Dilinde Diyalekt Leksikasının Tarihi Tezahürü</i>	1
Esin AĞCA <i>Mukaddimetü'l Edeb 'de Leksik Denkler</i>	7
Mustafa AĞCA <i>Tarihî Metinlerin Anlaşılması ve Aktarımında Eşdizimlilik Bilgisinin Önemi</i>	12
Murat AKA <i>Eski Türkçede “Sevinme, Kıvanç Duyma, Mutlu Olma” Kavram Alanı Üzerine</i>	21
Ali AKAR <i>Hayat > Zihin > Dil İlişkileri Açısından Türkçe Kelimeler</i>	36
Cüneyt AKIN - Oğuz KISA <i>Türk Dilinde Bazı Köklerin Metaforik Yapısı Üzerine</i>	41
Gulnara ALİYEVA KOŞKUN <i>Azerbaycan Türkçesi Ağız Sözlükleri Üzerine</i>	45
Ercan ALKAYA - Zoya KİRİLLOVA <i>Tatarca-Çuvaşça Dil İlişkileri ve Kreşin Tatar Ağızlarındaki Çuvaşça Alıntılar</i>	52
Gündoğan ALPAY <i>Anadolu Ağızlarında Anorganik Ünsüz (m, b, p, n, r, t) Türemesi</i>	58
Gülden ALTINTOP <i>Gezgin Bir Sözcük Olarak “Vampir”in Anadolu Ağızlarındaki İlginç Bir Kullanımı Üzerine</i>	78
Uğur ALTUNDAŞ <i>Tuva Türkçesinde -GAN ve -PtXr Eklerine Kanıtsallık (Evidensiyel) Açısından Bir Bakış</i>	83
Venera ANARBEKOVA <i>Divanü Lugati't-Türk İle Kutadgu Bilig'deki Ölüm Kavramına Felsefi Açidan Bakış</i>	93
Berrin AR <i>Yabancılara Türkçe Öğretiminde Dil Bilgisinin Önemi</i>	99
Mustafa ARGUNŞAH <i>Codex Cumanicus'ta Geçen 'Agır Sıy' ve 'Sıy Tabuğ' İkilemeleri Üzerine</i>	105
Sema ASLAN DEMİR <i>Dilbilimsel Tipoloji ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimine Etkisi</i>	114
Naciye ATA YILDIZ <i>Batı Karadeniz Bölgesinde Kadın Baş Giyimiyle İlgili Söz Varlığı</i>	124
Emine ATMACA - Emre KANIK <i>Antalya'nın Gündoğmuş İlçesinin Köy Adları Üzerine Bir İnceleme</i>	138

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

İbrahim Ahmet AYDEMİR

Çağdaş Türk Dillerinde Sıralı Fiil Yapıları 155

Özgür Kasım AYDEMİR - İsmail KURT

Türkiye'deki Lise Tarih Kitaplarında İnşa Edilen Tarihî Kimlik Odaklı Söylem Çözümlemesi..... 164

Erhan AYDIN

Eski Türk Yazıtlarında Erken Ünsüz Değişmeleri 171

Hasene AYDIN

Süreklilik Bildiriminde Tekrarların Kullanımı 180

Şengül AYGÜMÜŞ

Kazak Türkçesi Emir Kipinde Kullanılan –GIn ve –Gİr Eki Üzerine..... 191

Gıyasettin AYTAŞ

Edebiyat ve İletişim..... 204

Kenan AZILI

Eski Türkçede Nesne Adları 214

Nedim BAKIRCI - Hüseyin Kürşat TÜRKAN

Yabancı Öğrenciler İçin Hazırlanan İstanbul Adlı Türkçe Ders Kitabında Dilbilgisi-Okuma Üzerine Eleştiri ve Öneriler: B1 Örneği 226

Orhan BALDANE

Deyimlerde Varyantlaşma Yolları ve Sebepleri: Türkiye Türkçesi Ağzları Örneği 240

Julianna BARTHA

Macaristan'da Yaşayan Bir Türk Etnik Grubu: Kumanların Halk Kültür Mirası 250

Selin BAYRAK

Eski Türkçede Kaynağı Sayı Olan Sözcük Türleri 253

Bülent BAYRAM

Domojakov Köyü (Rusya Federasyonu/Hakasya) Örneğinde Hakasya Çuvaşlarının Dil ve Kültür Durumu Üzerine Tespitler 261

Beytullah BEKAR

Avrupalı Türkler İki Dilli Mi? 270

Bekir BELENKUYU

Lâmiî Çelebi'nin Mesnevilerinde Münazara Üslubu 279

S. Aybüke BERK

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Dolaylı Anlatımın Kullanımı 287

İsmail Alperen BİÇER

XIX. Yüzyılda İngilizlere Türkçe Öğretmek Amacıyla Yazılmış Bir Kitap: A Simple Translitteral Grammar Of The Turkish Language 301

Nergis BİRAY - Ezgi YIKMIŞ

Türk Dünyası Üzerinde Uygulanan Ruslaştırma Siyasetinin Afişlere Yansıması 311

Sandybai Recepoğlu BORANBAEV

Orta Türklük Deyimleri Araştırmanın Önemi 324

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

Emrah BOZOK <i>Eski Türkçede İştikaklı İkilemelerle Kurulan Deyimler.....</i>	332
Elsev BRİNA LOPAR <i>Kosova Türk Edebiyatı'nın Toplum Hayatında Yeri ve Önemi .....</i>	338
Himmet BÜKE <i>Ferhengnâme (Kilisli Muallim Rifat ve Veled Çelebi) .....</i>	349
Betül BÜLBÜL OĞUZ <i>Göstergebilim Teorileri Bağlamında Cezayirlilerin Türkçe Öğreniminin Yazılı Metinler Üzerinden İncelenmesi.....</i>	353
Aslı BÜYÜKOKUTAN TÖRET <i>Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi ve Kültür Aktarımı Sürecinde Dede Korkut Hikâyeleri .....</i>	362
Meltem CAN <i>Dilbilgiselleşme ve İkincil Edat Kavramı.....</i>	371
İsa CEYLAN <i>Türkiye Türkçesinde Kopulatif Formlar.....</i>	381
Ali CİN <i>Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Müellifi Bilinmeyen Bir Yusuf ve Züleyha Hikâyesi .....</i>	387
Asiye Mevhibe COŞAR - İrem ERTEN <i>Türkiye Türkçesi Ağızları İçin Bir Haritalandırma: Çepni Ağızları Örneği .....</i>	395
Cihan ÇAKMAK <i>Fatih Kerimî'nin Eserlerinde Kullandığı Dil Üzerine.....</i>	430
Pervin ÇAPAN <i>Leylâ Saz Hanım'ın Şarkıları Üzerine Bir İnceleme .....</i>	438
Halit ÇELİK <i>Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Örtük Öğrenme Yöntemi İle Değerler Eğitimi ....</i>	448
Mehmet Emre ÇELİK <i>Batı Trakya Türklerinin Yerel Basına Yansıyan Türkçe Eğitim-Öğretime Dayalı Meseleleri.....</i>	454
Günay ÇELİKELDEN <i>Sinan Paşa'nın Şiiri .....</i>	463
Bayram ÇETİNKAYA <i>Türkiye Türkçesinde Yaklaşıklık Bildiren Nicelik Yapıları.....</i>	480
Salim ÇONOĞLU <i>Dil Konusunda Yaratıcı Bir Hamle: Muallim Naci ve Mecmua-i Muallim'deki Makaleleri Üzerine Bir Değerlendirme.....</i>	491
Zayabaatar DALAI <i>Moğol Yazı Dilinin Bazı Şekilleri ve Kadim Özelliklerinin Türk Dili Kaynakları Işığında Aydınlatılması .....</i>	496
Ankhubayar DANUU <i>İlhanlı Devlet Teşkilatında Türkçe İstilahi Terimler .....</i>	502

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

Ezgi DEMİREL

İrk Bitig ve Körüm Bitig’de Temel Sözcüklerin Karşılaştırması..... 506

Deniz DEPE

Cahit Külebi’nin Şiirlerinde “Öz Türkçecilik” Hareketinin Etkisi..... 513

Aybüke Betül DOĞAN

Eski Türkçe Runik Yazılı Metinlerde Sebep Bildiren Belirteç İşlevli Bağımlı Cümle Yapılarının Üst Cümleye Bağlanma Yolları..... 525

Nuh DOĞAN

Türkçede Dil Bilgisel Eşdizimlilik..... 535

Şaban DOĞAN

Moğolistan’daki Şoroon Dov ve Şoroon Bumbagar Kurganları Üzerine..... 546

Mina DOLATİ DARABADİ

Günümüzde Halaçça ve Halaçça’nın Toplum Dilbilimsel Durumu..... 569

Enkhtsetseg DUGARSUREN

Moğolistan’da Türkçe Yer Adları..... 578

Ali DUYMAZ

Gelenekten İstifade Ekseninde Asaf Halet Çelebi'nin "Tekerleme"Leri..... 583

Kürşat EFE

Dil Zihin İlişkisi Açısından İsim Cümlelerinin Çözümlemesi..... 589

Meltem EKTİ

Yurt Dışında Yaşayan Türk Göçmen Çocukların Ana Dil Sorunsalı İle İlgili Çözüm Odaklı Basın Yayın Desteği: Almanya Örneği..... 597

Mehmet ER - Tarık DEMİR

Simülatif Türkçe Öğretim Sistemlerinin Geliştirilmesi..... 603

Aliye Nur ERCAN - Rabia GÜRBÜZ US

Türkçe Öğrenen Yabancı Öğrencilerin Bağlaçları Bilme ve Kullanma Durumları Üzerine Bir İnceleme..... 608

Mevlüt ERDEM

Türk Dillerinde Dönüşlü Yapılar..... 621

Mehmet Mehdi ERGÜZEL

Kutadgu Bilig’in Söz Varlığı ve Kelime Grupları Üzerine..... 631

Raziye ERSAN

Farsçadan Alıntı Peş Kelimesi Üzerine..... 646

Feyzi ERSOY

Türkiye’de Çuvaşça Öğretimi ve Bu Öğretimde Dikkati Çeken Bazı Hususlar Üzerine..... 651

Gülser ERSOY

Muhammed Bin Kays’ın İzinde: Ferheng-i Fârûkî’deki Türkçe Kelimeler..... 657

Serpil ERSÖZ

Bigadiç (Balıkesir) Çepnilerinin Gizli Dili: Dilce..... 672

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

Fatma ERTÜRK

Başkurtçaya Geçen Arapça İkillemelerde Anlam Değişmesi..... 677

Sema EYNEL

Özbek Türkçesinde Yansımali İkillemeler (Yapı, Ses ve Şekil Özellikleri Bakımından)..... 682

Firoz FAOZİ - Merwe FAOZİ

Afganistan'da Yeni Açılan Türkoloji Bölümlerinin Türk ve Afgan Kültürüne Etkisi 693

Gülnara GAUNİTDİNOVA

XIV Yüzyılına Ayıt Rabguzi'nin 'Kıssasül Enbiya' Eserinde Sayım Sözlere (Numerativler) 699

Genç Osman GEÇER

II. Meşrutiyet Sonrası Türkçe Gazetelerin Etki Alanına Dair Bazı Tespitler 703

Yasemin GEÇERLER

Eski Türkçede tüket- Yardımcı Fiili..... 710

Bilgehan Atsız GÖKDAĞ - Gülşah AZER EFE

Atebetü'l-Hakayık'ta Eş ve Zıt Anlamlılık..... 716

Ozan GÖKDEMİR

Özbek Türkçesinde Dokunma Duyu Fiilleri Üzerine Bir İnceleme..... 733

Zemire GULCALI

Eski Uygurcadan Çağdaş Uygurcaya Anlam Değişmeleri..... 748

Hatice GÜLENSOY

Görselliğin Türk Diline ve Kültürüne Olan Katkıları..... 761

Tuncer GÜLENSOY

Bazı Etimolojik Sözlüklerin Türk Diline Verdikleri Zarar (Tietze-Eren-Nişanyan-Emiroğlu Örneği)..... 774

Okan Celal GÜNGÖR

Gülistan Tercümesinin Söz Varlığında Oğuz-Kıpçak Lehçe Ayrımını Yansıtan İkili Kullanımlar..... 780

Galibe HACIYEVA

Nahçıvan Qrubu Ağızları ve Çağdaş Türk Dillerinin Ortak Diyalekt Leksikası..... 791

Erkan HİRİK

Türkçede Duyu Fiilleri ve Kılımlı Arasındaki İlişki..... 805

Seçil HİRİK

Ad Öbekleri ve Ad Tümcelerine Sözdizimsel Bakış 817

Utku IŞIK

Eski Türkçede Tıp Terimi Olarak "Kezig" Sözcüğü Hakkında 833

Işıl IŞIKTAŞ SAVA

Kırım Tatarcasında Kargışlar..... 842

Elçin İBRAHİMOV - Rübabe İBRAHİMOVA

Türk Dünyasının Güncel Sorunu: Ortak Alfabe 856

Alpay İÇCİ

Karadağ Ağızlarında Gelecek Zaman Eki Olarak {-[A]r} 862

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

Ayşe İLKER

Cumhuriyet Döneminde Davet/Çağrı Yazılarının Dili 866

Alimcan İNAYET

Uygur Atasözlerinde Geçen Hayvan Adları Üzerine 874

Birol İPEK

Türkiye Türkçesinde Ki Morfeminin Türlü Kullanımları 891

Hasan İSİ

Eski Uygurca Körüm Bitig'de Kaotik Sözler 902

Ebru KABAKÇI YEŞİLTEPE

Türk İşaret Dili Sözlüklerinin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi 918

Duygu KAMACI GENCER

Dede Korkut Kitabı'nda -(y)A Biçimbiriminin Kiplik İşlevleri 929

Ferhat KARABULUT

Türk Dilinde Yardımcı Ses Tartışmalarına Fonem Kuramı Bağlamında Bir Yaklaşım: Fonemik Yarıлма ve Fonemik Birleşme Temelinde /y/ ve /n/ İkiliği 941

Oğuzhan KARABURGU

Reşat Nuri'nin Recm Hikâyesi ve Halide Edib'in Vurun Kahpeye Romanı Üzerine Bir Karşılaştırma 962

Mustafa KARATAŞ

Türk Dilinin Azerbaycan'da Ders Kitaplarıyla Dirilişi 967

Ahmet KARTAL

Farsça Kaleme Alınan Eserlerde Türkçenin Kullanımı 984

Nuri KAVAK

Kırım Hanlığı Kadiasker Defterlerinin Dil ve Üslubu 999

Zeki KAYMAZ

Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Atasözleri Varlığı: 'İşk-Nâme Örneği 1021

İbrahim KEKEVİ

İrk Bitig'deki Anlam ve Bildirişim Üzerine 1034

Esra Gül KESKİN

Karaçay-Malkar Türkçesinde -gAn + İlk + Durum Eki (+gA, +dAn) Yapısından Oluşan Birleşik Zarf-Fiil Ekleri 1039

Firdaus KHİSAMİTDİNOVA

Başkurt Dilinin Fonetikinde Oğuz Unsurları 1045

Buket Nur KIRMIZIGÜL

Eski Uygurca Sözcük Tabanlarında /a/ ~ /ı/ Değişkenliği 1050

Fatih KİRİŞÇİOĞLU

Gyula Nemeth'in "Yakut Fonetikliği" Üzerine Görüşleri 1056

Adem KOÇ

Türkçenin Öğretiminde Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kuşaklar Arası Aktarımın İşlevleri 1063

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

Abdullah KÖK - Özge EKER

Yükneki'den Mahzunî Şerif'e Türkçenin Tarihî Yolculuğuna Tanıklar 1070

Ali KÖK

Özbek Ubeydullah Han'ın 11 Şaban 941/15 Şubat 1535 Tarihli Mektubunun Dil ve Üslubu Üzerine Bir İnceleme 1080

Ebru KUYBU

Atasözü ve Deyimler Üzerine Bir İnceleme: Övgü İfadeleri..... 1092

Salim KÜÇÜK

Türkiye Türkçesi Ağzlarında "Önce" Kavramını Karşılıyan Sözcükler..... 1104

Zuhal KÜLTÜRAL - Burcu SIBIÇ

Osmanlı Türkçesi Döneminde Eğitim Konusunda Yazılmış Bir Risale: Risâle-i Ahlâkiyye..... 1111

Zakiya MAMUTOVA

Kırım tatar Halk Türkülerinin ve Lirik Eserlerinin Üslubiy Özellikleri 1120

Raghd MOHAMMAD

Memluk Kıpçak Türkçesi Sözlüklerindeki Türkçe Alıntı Kelimeler Üzerine Bir İnceleme. 1126

Mehmet Vefa NALBANT - Merve TIĞ

Türkçenin Yazımında Yeni Bir Moda: İdeografik ve Piktografik Yazıya Dönüşüm Mü? ... 1132

Muammer NURLU - Bahadır GÜLDEN

Yaparak- Yaşayarak Öğrenme Felsefesi Çerçevesinde Türkçe Ders Kitaplarına Ortaokul Öğrencilerinin Eleştirel Bakışı..... 1150

Kürşat ÖNCÜL

Yabancı Sözcüklere Türkçe Karşılık Bulmak İçin Bir Teklif..... 1162

Munise ÖNER

Aydın Dağları Toponimlerinde Mitonimler..... 1165

Mehmet ÖZEREN

Türk Dünyasında Ortak İmlâ (Yazım) Sorunu..... 1171

Can ÖZGÜR

Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l Luğati't-Türkiyye'nin Gramer Bölümünde Lehçe Kaydıyla Geçen Unsurlar..... 1190

Bilge ÖZKAN NALBANT - Betül AMAN

Çağatay Dönemi Giyim Kuşam ve Süslenme Terimleri..... 1196

Nevzat ÖZKAN

Türkçenin Din Dili Olarak Gelişimi Üzerine 1211

Abdulkadir ÖZTÜRK

Karaycada Kelime Yapımı 1230

Rasim ÖZYÜREK

Avrupada Yaşayan Türk Ailelerinin Üçüncü Nesil İşçi Çocuklarının Türkiye'ye Kesin Dönüşlerinde Karşılaştıkları Türkçe İle İlgili Problemleri ve Çözüm Önerileri 1240

Gökçe YÜKSELEN PELER

Dağıstan'da Avarcanın Türkçenin Yerine Başlıca Dil Olarak İkame Ettirilme Süreci..... 1247

Önder SAATÇI

Irak Türkmen Ağızlarında İlk Hece Ünlü Uzunluklarının Arkaikliği ve Asliliği Hakkında.....1254

Bahar SAĞIR

Özbek Türkçesinde Kişi Özellikleri İçin Kullanılan Deyimleşmiş Kalıp Sözcükler.....1265

Bilgit SAĞLAM

Van İli Ağızlarında Eylem İstemi 1270

Erkan SALAN

Eski Anadolu Türkçesinde { ...+DAn ...-Inca } Yapısı 1283

Anarkul SALKYNBAY

Kazak Dili: Latin Alfabesine Geçiş.....1288

Ölcay SALTİK

Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretimi Ders Kitaplarında Yer Alan Metinlerin Türkçe Dil Duyarlılığı.....1295

İsa SARI

Türkolojide Dil Verisi Biçimlendirme, Gösterim ve İşaretleme: Satır Arası Analiz Yöntemi.....1301

Bedri SARICA

Esre, Ötre ve Üstün Terimleri Üzerine.....1310

Tuğba SARIKAYA AKSOY

Tuva Türkçesinde '-la-' Ekinin Çatı Ekleriyle Kullanılması: Sentaktik Bir İnceleme 1322

Mehmet SARIKÖSE

Eski Türk Yazıtlarında Ölüm İfadeleri 1333

Berdi SARIYEV

Türkmencenin Dört Boyutlu İmla Kılavuzu Üzerine Bir Deneme.....1349

Hülya SAVRAN

Türkiye Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde Karmaşık Fiiller 1396

Kuban SEÇKİN

Edip Ahmed'in Zihin Dünyası: İdrak Fiilleri 1403

Ayşe Nur SIR DÜNDAR

Abdüllatif Gazzizâde Efendi'nin Hulâsatü'l-Vefeyât Adlı Eserinde Ölüm İfade Eden Örtmeceler 1415

Melike SOMUNCU

Behçetü'l-Hadâyik'ta İkili Kullanımlar.....1427

Oksana SOROKİNA

Çuvaş Mitolojisinde Sayısal Semboller 1435

Yaşar SÖZEN

Atebetü'l Hakâyık ve Refail Oğuztürk Dağlı'nın Eserlerinde Dinî Değerler 1442

Hatice ŞAHİN

Bursa Yerli Ağızlarında Ol- Fiili.....1455

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

İbrahim ŞAHİN <i>Modern Türkçenin Doğuşu ve Tanzimat Romanı</i>	1462
İbrahim ŞAHİN - Ghadeer BAREM <i>Dil Politikası Uygulamaları Çerçevesinde Telafer Etnotoponimleri</i>	1469
Savaş ŞAHİN <i>Türkmen Türkçesinde Zaman Anlatan Sözcükler ve Yapılar Üzerine</i>	1478
Serkan ŞEN <i>Türkçe Giyim Kuşam Söz Varlığının Deyimlerde Kullanımı - “Esvaplı Deyimlerimiz”- ...</i>	1487
Mustafa ŞENEL - Zeynep KARAÇALI <i>& İşaretine Türkçe Karşılık Bulabilir Miyiz ?</i>	1500
Fatma ŞENYÜZ <i>Ermeni Harfli Kıpçakçada –dAş Eki Üzerine</i>	1506
Rabia Şenay ŞİŞMAN <i>Bir Müştak Baba Şiiri'nin Ontolojik Analizi Bu Yöntemin Dil Öğretimine Getirileri</i>	1512
Zelfira ŞÜKÜRCİYEVA <i>İsmail Gaspıralı'nın Kaleminden Ortak Türk Dili</i>	1521
Maral Annayevna TAGANOVA <i>Türkolojide -rAk/-rAk Eki Üzerine</i>	1525
Ali TAN <i>Kazak Türkçesinde İki Sıfat-Fiil Eki: -mAytIn/-mAytugın</i>	1540
Hatice TATGİL <i>Türk Çocuklarının İki Dillilikten Doğan Problemleri ve Bu Problemlere Yönelik Çözüm Önerileri</i>	1546
Mesut TEKŞAN <i>Yahya Kemal'in Kaleminden Türkçeye Dair</i>	1552
Nezir TEMUR - Aliye DUMAN <i>Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretim Süreçlerinde Temel Motivasyon Unsurları</i>	1560
Turgut TOK <i>Kadim Balkan Kavmi Goralıların Dili Gorançe Üzerine Bazı Tespitler</i>	1568
Turgut TOK - Yulia TARASIUK <i>Ukraynada Türkçe Öğretiminde Noktalama İşaretlerinin Kullanımında Görülen Özellikler</i>	1578
Yaşar TOKAY - Nurdan BESLİ <i>Albert Bobowski (Ali Ufkî Bey)'in Grammatica Turcico Latina (1666) Adlı Eserinde XVII. Yüzyıl Osmanlı Konuşma Diline Ait Örnekler</i>	1585
Selahattin TOLKUN <i>Türkçede Nadir Görülen Bir Kelime Türetme Yolu: Eklerin Kelimeleşmesi</i>	1596
Funda TOPRAK <i>Yunus Emre'de Ticaret İle İlgili Metaforlar</i>	1611

Aleksandr TSOİ

Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lugâti't-Türk Sözlüğündeki Yardımcı Kelimelerin Nitel ve Nicel Özellikleri 1618

Baisier TUERKEZHATİ

Dilbilimsel Karmaşıklık Açısından Yeni Uygurca 1625

Mehmet Mahur TULUM

göster- Fiili Üzerine..... 1633

Mihriban TURSUN AYDIN

Dîvânü Lugâti't-Türk'te Uygurlar ve Uygurca İle İlgili Kayıtlar 1637

Hüseyin Kürşat TÜRKAN - Bülent ARI

Sosyo-Kültürel Ortamda Hatay'da İki Dilli Bireylerin Dile Bakış Açıları Üzerine Bir Saha Çalışması 1645

Murat Sami TÜRKER

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Blog Kullanımı 1654

Emre TÜRKMEN

Cümlede Bir Öge Görevi Yapan Cümle Örnekleri Üzerine..... 1664

Gökbey ULUÇ

T /At/ Damgasının Kökeni Üzerine 1671

Minsylu USMANOVA

Başkurt Türkçesinde Zaman Kavramının İfadesi 1676

Kerime ÜSTÜNOVA

Cümleden Nesne Silme İşlemleri..... 1693

Süleyman Kaan YALÇIN

Azerbaycan Türkçesindeki Alıntı Sözcüklerde Görülen Ses Olayları Üzerine Bir İnceleme..... 1700

Özen YAYLAGÜL ÜSTÜNEL

Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Bazı Cümle Bağlayıcıları..... 1711

Habibe YAZICI ERSOY

Eski Türkçeden İdil-Ural Grubu Türk Yazı Dillerine Yön Kavramına Dair Söz Varlığı Üzerine..... 1725

Abdullah YILDIRIM

Yenisey Yazıtlarında Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri..... 1736

Dursun YILDIRIM

Türk Dili İmparatorluğu 1744

Nilüfer YILDIRIM

Elazığ Ağzında Kullanılan Hitaplar..... 1752

Zeynep YILDIRIM

Dil İçi İlişkiler Bağlamında Türkmen ve Horasan Türk Lehçelerinin Söz Varlığı..... 1762

Hüseyin YILDIZ

Eski Uygurca Arviş ve Arva-(mak) Kelimeleri Üzerine Notlar 1767

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

Oktay YİVLİ <i>Metaforların Yorum İlkeleri</i>	1786
Ferit YUSUPOV <i>Tatar Türkçesi Ağzlarında Bazı Arkaik Geçmiş Zaman Biçimleri</i>	1790
Alfiya YUSUPOVA <i>Kazan Türkoloji Okulu</i>	1794
Gulnara ZAMALETDİNOVA <i>'Öy' ve 'Yort' Kelimelerini İçeren Atasözlerinde Tatar Milli Zihniyetinin Yansıtılması (Lingvokültüroloji Açısından Bir Araştırma)</i>	1798
Siham ZENGİ <i>Gulam Baba'ya Selam Destanında Söz Varlığı</i>	1804

TÜRK DİLİNİN AZERBAYCAN'DA DERS KİTAPLARIYLA DİRİLİŞİ

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KARATAŞ
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/ Türkiye
mustafakaratas2003@yahoo.com

0. Dillerin Adlandırılması

Bir nesnenin, canlının, insanın ve sosyal grubun (boy, aşiret, halk, millet vb.) kimliği onların varoluşlarını ifade eder. Çünkü kimlik “farkında olmak veya olunmak”tır ve varlığın farkına varıldığıın ispatı da onun adlandırılmış olmasıdır. Bu nedenle, insan için var olmak bir ada sahip olmaktır.¹ O halde, bir nesne/eşya, canlı, insan veya sosyal grubun adlandırılması onun kimlik sahibi olması anlamına gelir. Ancak nesne veya diğer canlıların (hayvan, bitki) adlandırılması sadece insanlar tarafından yapılırken insan veya sosyal grupların adlandırılması hem insanın kendisi hem de diğer insanlar tarafından yapılabilir. Bu nedenle, kimlik sadece bireysel anlamda insanın, toplumsal anlamda ise grubun kendini tanımlaması değil, aynı zamanda insan veya grubun başka insan veya gruplar tarafından da tanımlanmasıdır.²

İnsanın varlığının adı olan *kimlik*, dilin de adını belirleyen bir kavramdır. Bu nedenle, “*milli kimlik*”in inşası milletin ve buna bağlı olarak da dilin adından başlar. Dil adı ise çok farklı boyutları olan bir konudur ve farklı açılardan, farklı başlıklar altında incelenebilir.

Millet ve dil adları milletin temel kimlik bilgilerinden olmasına rağmen bir milletin kendisini ifade etmek için kullandığı adla (iç adlandırma) başka milletlerin o milleti kodladığı ad farklı (dış adlandırma) olabilir. Bu farklı kodlama veya adlandırma Türklük biliminde, günümüz Türk dünyasındaki Türk dili kollarının türü (dil, lehçe, ağız) ve bu kolların adları konusunda kendisini göstermektedir. Ayrıca, bu adlandırmaların ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiği de görülmektedir. Bu konuda Türk dünyasında bir birlik görülmemektedir. Türkiye’deki adlandırmalar ile diğer Türk ülkelerindeki adlandırmalar arasında önemli farklılıklar vardır.

Günümüz Türk dünyasındaki yaklaşık 202 milyon Türk’ün kullandığı 21 yazı dili için Türkiye’de *çağdaş Türk lehçeleri*, *Türk yazı dilleri* veya *Türk dilleri* ifadeleri kullanılmaktadır. Bu lehçelerin veya yazı dillerinin her biri ise genel olarak *Türkiye Türkçesi*, *Azerbaycan Türkçesi*, *Kazak Türkçesi*, *Kırgız Türkçesi*, *Uygur Türkçesi* vb. şekillerde adlandırılmaktadır. Türk dilinin kollarının Türkiye’deki adlandırılmasında geçmişe oranla günümüzde genel olarak bir birlik sağlanmış gibi gözükse de, bu adlandırmaların diğer Türk devletlerinde pek kabul görmediği de belirtilmelidir. Örneğin, Azerbaycan’daki Türklük bilimi çalışmalarında Türkçenin her bir kolu için *dil* terimi kullanılmaktadır. Buna göre, Türk dilleri ailesine mensup diller, *Azerbaycan Dili*, *Kazakça/Kazak Dili*, *Kırgızca/Kırgız Dili*, *Özbekçe/Özbek Dili* şeklinde adlandırılmaktadır.

¹Türk kültüründe Dede Korkut hikâyelerinde de örneği görülen, çocuğun bir kahramanlık yapmasından sonra ad/isim alması da tam olarak isim ve kimlik ilişkisini örneklemektedir.

² Bir halkın adlandırılması etnik adlandırmalardır ve bunlar iç ve dış adlandırma olmak üzere ikiye ayrılır. Örneğin, Finlandiyalıların kendi ülkeleri için kullandıkları *Suomi* iç adlandırma, *Finlandiya* adı ise bir dış adlandırmadır. Benzer bir biçimde *Türkiye*, *Türk* bir iç adlandırma, *Turkey* ve *Turkish* bir dış adlandırmadır. Aynı şekilde, İran’da yaşayan ve Türkiye’de yaygın olarak *Azeri* adı verilen Türk halkının kendi iç adlandırması *Türktür* (Eker 2006).

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

Bu çalışmada, “*Azerbaycan Türkçesi*”nin adlandırılma sürecinde önemli bir dönem olan 1992-1995 yılları arasındaki “Türk dili” adına dikkat çekilecek, daha sonra ise bu adın “diriltirme” sürecinde ders kitaplarının rolü vurgulanmaya çalışılacaktır.

1. “Azerbaycan Türkçesi”nin Adı³

“Karşılıklı anlaşılabilirlik” ölçütüne göre günümüzde dahi Türkiye Türkçesiyle bir “ağız” kadar yakın/uzak olan Azerbaycan Türkçesi, Türk dili tarihinde yönlere göre “Güneybatı Türk Lehçeleri”, boylara göre “Oğuz Grubu Türk Lehçeleri” grubunda yer alan Türk yazı dilidir.

Türklük biliminde, günümüz Türk dünyasındaki Türk dili kollarının türü (dil, lehçe, ağız)⁴ ve bu kolların adları konusundaki farklı yaklaşımlar Azerbaycan Türkçesi için de söz konusudur. Sovyet sonrası bağımsızlığını elde eden Türk devletlerinden biri olan Azerbaycan’da son yüz yılda yaşanan olayların psikolojik, kültürel, ekonomik, siyasi etkisi sonucunda kimlik, yani milliyet adı ve buna bağlı olarak da dil adı konusu özellikle 1990’lı yıllardan itibaren tartışmaların temel nedeni durumundadır. Çünkü Türk dünyası adına en dikkat çekici “kimlik inşa süreci” Azerbaycan’da yaşanmıştır.

10. yüzyılda başlayan doğudan batıya yoğun Türk göçleri neticesinde Hazar’ı geçerek Anadolu, Kafkasya ve İran bölgelerine çok çeşitli boylar ve gruplar halinde yerleşen Oğuzlar, yaklaşık bin yıllık süre içerisinde siyasî ve kültürel birtakım etkenlerle ve daha da önemlisi farklı devletlerin değişen sınırları içerisinde kalmaları nedeniyle farklı adlandırmalara tâbi tutulmuşlardır. Örneğin, aynı boya mensup (Oğuzlar) Türk halkları, Türkiye sınırları içerisinde *Türk* veya *Azeri*⁵, İran’da *Türk*, Azerbaycan’da *Azerbaycanlı* olarak adlandırılmaktadır. Daha ilgi çekici olanı ise Azerbaycan’da, halkın kendisini *Azerbaycanlı*, “Türkiyeli”leri ve Ahıskalıları *Türk* olarak adlandırmalarıdır. Güney Azerbaycanlılar ise kendilerini *Azerbaycanlı* veya *İranlı* değil *Türk* olarak adlandırmaktadır.

Azerbaycan’da binlerce yıldır *Türk* olarak bilinen ve özünü de *Türk* olarak adlandıran bu halk⁶, Türk-İslam dünyasının ilk demokratik devleti olan Azerbaycan Cumhuriyeti’nin⁷ 1918’de

³ Bu konu tarafımızdan kaleme alınan ve “Prof. Dr. Yavuz Akpınar Armağanı” olarak yayımlanacak kitapta “Azerbaycan Türklerinin Konuştuğu Dilin Adı Nedir?” başlıklı yazıda ayrıntılı olarak incelenmiştir.

⁴Türkiye’deki Türklük bilimi çalışmalarında Türk dilinin yazı dili olan kolları için genel olarak *lehçe* (yazı dili, sosyal varyasyon) ve *şive*, bu kollar içindeki yerel konuşma biçimleri için *ağız* (konuşma dili, diyalekt) terimleri kullanılmaktadır. Azerbaycan Türklerinin ana dilleri de Türkiye’de halk arasında yaygın olarak *Azeri Türkçesi*, Türklük biliminde ise *Azerbaycan Türkçesi* veya *Azeri Türkçesi* şeklinde adlandırılmaktadır.

Azerbaycan Türklük biliminde ise Türk dilinin yazı dili olan kolları için *dil*, bu kollar içindeki yerel konuşma biçimleri için *diyelekt* ve *şive* terimleri kullanılmaktadır. Azerbaycan’daki Türklük bilimi çalışmalarında Türkçenin her bir kolu için *dil* terimi kullanıldığı için “Türk dilleri ailesi”ne mensup diller, *Azerbaycan Dili*, *Kazakça/Kazak Dili*, *Kırgızca/Kırgız Dili*, *Özbekçe/Özbek Dili* şeklinde adlandırılmaktadır. *Türk Dili* adı ise Türkiye Türkçesi için kullanılmaktadır.

⁵ Türkiye’de ağırlıklı olarak Ardahan, Kars ve Iğdır’da az sayıda da Ağrı, Muş, Van’da yaşayan ve Doğu Anadolu Türklüğü olarak adlandırılan Türk topluluklarının beş ayrı gruptan oluştuğu tespit edilmiştir: Ardahan, Posof yerlileri, Kars yerlileri, Türkmenler, Kars Terekemeleri (Karapapaklar) ve Kars Azerileri. Kars Azerilerinin bu bölgeye yerleşmeleri Melikşah dönemine kadar (1064) geri gitmektedir. Bu “Şii” Türk boyu, kendilerini *Azeri* olarak adlandırmaktadır. Kars Azerileri, diğer Kars yerlileri tarafından “şia” veya “acem” olarak da adlandırılmaktadır (Ercilasun 2002: 47).

⁶ Özellikle Rus kaynaklarında Azerbaycan Türkleri için *Tatar*, o halkın dili için *Tatar dili* adlandırması da görülmektedir. Çünkü Tatar adı, tarih boyunca farklı topluluklar tarafından 8 farklı grubun adı olarak kullanılmıştır (Zekiye 2017: 220-221). Bu gruplardan biri de Müslüman olan tüm Türklere, Rus bilim insanları, doğulu halkları araştırdıkça Altın Orda Tatarlarının kendi etnonimlerini muhafaza eden birçok etnostan oluştuğunu anlamalarına

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

M. E. Resulzade önderliğinde kurulmasından sonra da *Türk* olarak adlandırılmaya devam etmiş, ana dilinin resmî olarak *Türk dili* biçiminde adlandırılmasıyla *Türk* adı da resmî kimlik olmuştur. 1936'dan sonra *Azerbaycanlı* kimliği “üretilmiş” ve bu kimlik Sovyetler dağılana kadar kullanılmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından kurulan bağımsız Azerbaycan'ın Millî Meclis'i 22 Aralık 1992'de devletin resmî dilini *Türk dili* olarak değiştirdiğinde milletin *Türk* adı da kendisine iade edilmiştir. Böylece Azerbaycan halkı yeniden *Türk* adıyla anılmaya başlamıştır (Tahirzade 1995). Ancak bu dönem uzun sürmemiş, 1995'te Azerbaycan halkı yeniden Stalin dönemindeki uygulamada olduğu gibi *Azerbaycanlı* olarak adlandırılmış ve bu Anayasa'yla teminat altına alınmıştır. Kendisini *Azerbaycanlı* olarak tanımlayan halkın dili de *Azerbaycan dili* olarak belirlenmiştir. Günümüzde Azerbaycan Devleti'nin Anayasa'sında⁸ da resmî dil *Azerbaycan dili* olarak geçmektedir.⁹

2. Azerbaycan Türkçesinin Adlandırılmasında Dönemler

Sadece yüzyıl içerisinde yaşanan siyasi ve kültürel değişimler Azerbaycan'da, “kimlik” konusunun başta basın yayın olmak üzere her ortamda sürekli tartışılmasına, gündemde kalmasına neden olmuştur. Kimlik adının değişmesi öncelikle dilin adını etkilemiştir. Bu nedenle, “Azerbaycan Türklerinin konuştuğu dil”in adı, sadece yüz yıl içerisinde defalarca değişmiş veya değiştirilmiştir.¹⁰ Bu değişimleri dönemler halinde şu şekilde göstermek mümkündür:

DÖNEM	DİLİN ADI	ALFABE
Başlangıçtan 1918'e Kadar	Türk Dili, Türkçe (Rusça Kaynaklarda: Tatar Dili, Türk-Tatar Dili, Azerbaycan-Tatar Lehçesi, Tatar Dilinin Kafkas Lehçesi, Türk-Azerbaycan Dili)	ARAP
1918-1937 Dönemi	Türk Dili, Türkçe	ARAP, LATİN
1937-1992 Dönemi	Azerbaycan Dili, Azerbaycanca	KİRİL
1992-1995 Dönemi	Türk Dili, Türkçe	KİRİL, LATİN
1995-2018 Dönemi	Azerbaycan Dili	LATİN

rağmen bu halkları *Tatar* olarak adlandırmaktan vazgeçmemişler ve onları kendi iç etnik adlarıyla ve yaşadıkları yerin adıyla birlikte adlandırmışlardır: Abakan Tatarları (Hakaslar), Azerbaycan Tatarları, Kazak Tatarları, Özbek Tatarları vd. Bunlarla birlikte, Altın Orda tebası olmayan Müslüman Türkleri de *Tatar* adıyla adlandırmışlar, hatta bu Müslüman Türkleri diğer Tatarlardan ayırt etmek için *Türk-Tatar* adını, *Türk-Tatar halkları* veya *Türk-Tatarlar* biçimleriyle kullanmaya başlamışlardır. 1923'ten itibaren ise genel olarak *Tyruki* veya *Tyurkski* adlarını kullanmışlar, Anadolu Türklerinden ise *Türk* adıyla söz etmişlerdir (Zekiye 2017: 219).

⁷ 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını kazanmış ilk demokratik Türk devletinin adı kaynaklarda çok farklı biçimlerde (Azerbaycan Xalq Cümhuriyyəti, Azərbaycan Demokratik Respublikası, Azərbaycan Respublikası) yazılmış ve yazılıyor olsa da doğrusunun *Azərbaycan Cümhuriyyəti* olduğu tüm gerekçe ve belgeleriyle gösterilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Tahirzade (2005), “Azərbaycan Cümhuriyyəti” - İlk Milli Dövlətimizin Adı”, Tahirzade (2018), “Niye ‘Azərbaycan Cümhuriyyəti?’”.

⁸ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası

⁹ <http://www.ajb.az/site/konstitusiya.pdf>

¹⁰ Ebülfez Elçibey, *Bütöv Azərbaycan Yolubaşlıkları* eserinde bu konuyu ele aldığı bir yazı (Türk Dili və Rus İmperiya Siyasəti) kaleme almıştır. Bizim de “Azerbaycan Türklerinin Konuştuğu Dilin Adı Nedir?” başlıklı çalışmamızda adlandırmaların dönemlerini belirleyen temel aldığımız bu yazıya göre, Azerbaycan halkının ve dilinin adı tarihte beş defa değişmiştir (Elçibey 2004: 47).

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

Bu dönemlerde Azerbaycan Türklerinin ana dilinin adının ne olduğunu veya ne olarak kabul edildiğini o dönemde basılan ana dili kitapları¹¹ açık bir biçimde göstermektedir. Bu kitaplardan bazıları şunlardır:

Başlangıçtan 1918'e Kadar:

Mirza Kâzım Bey (1839), *Grammatika Turetsko-Tatarskogo Yazıka* (“**Türk-Tatar Dilinin** Grammatikası”, Kazan.

Budagov (1844), *Turetsko-Tatarskiy Bukvar*, (“**Türk-Tatar Dilinin** Elifbası”), Tiflis.

Mirza Şefi Vazeh ile Grigoryev (1852), *Kitab-ı Türki*.

P. İ. R. (1856), “Tatarskiy Bukvar” (“**Tatar** Alfabeti”), Petersburg.

Zarmayr Mseriani (1857), *Naçalnoye Uçeniye Turetskogo Yazıka* (“**Türkçe** Eğitiminin Başlangıcı”), Moskova.

Mirza Ebülhasan Bey Vezirov (1861), *Uçebnik Tatarskogo Aderbidjanskogo Nareçiya* (“**Tatar-Azerbaycan Dili** Ders Kitabı”).

Lazarev (1866), *Sravnitel'naya Xrestomatiya Turetskogo Yazıka* (“**Türk Dilinin** Mügayiseli Müntehabatı”), Moskova. (Abdullayev, 1966, s. 82).

Reşid Bey Efendiyev (1882), *Vətən Dili*,¹²

A. O. Çernyayevski, Sefereli Velibeyov (1888), *Vətən Dili*, Tiflis.

Tahirov (1887), *Samouçitel Tatarskogo Yazıka ili Rukovodstvo* (“Kendi Kendine **Tatarca** Öğrenimi veya Kılavuzu”):

Neriman Nerimanov (1899), *Türk-Azerbaycan Dilinin Mühteser Serf-Nehfi*.

Soltan Mecid Genizade (1902), *Samouçitel Tyurkskago Yazıka Kavkazsko-Azerbaydjanskago Nareçiya* (“Kendi Kendine **Türk Dilinin Kafkas-Azerbaycan Lehçesinin** Öğrenimi”).

İslam Bey Gebulov (1902), *Gevaid-i Lisan-i Türkî*, Bakü.

---

¹¹ Ruslar tarafından veya Rusça yazılan kitapların adlarında genellikle *Tatar* adının kullanılması dikkat çekmektedir. Ayrıca, 1918'e kadar bazı kitaplarda yer alan ancak daha sonraki yıllarda hiç görülmeceği olan *Vətən dili* adı ise Gori Öğretmenokulu'nun (Darülmualim) Türk bölümünde ortaya çıkmıştır. Köylerin ilkokulları için öğretmen yetiştiren bu okulda genel Rus siyasetine uygun biçimde milli ve manevi kimlikten yoksun, Çar'a sadık, Rus medeniyetine hayran gençler yetiştiriliyordu. Sınırları içerisinde öğrencilerin ana dilinde konuşmasının dahi yasak olduğu bu okulda, Türk öğrencilere ana dillerinin Türk dili olduğu öğretilmek istenmediği için ana dili (Türk dili) dersleri “kimliksiz” bir isim olan *Vətən dili* adlı ders kitabından öğretilmiştir. Bu nedenle, okulun *Tatar*, yani *Türk* şubesinin müdürü olan A.O.Çernyayevski'nin Türklere ana dillerini öğretmek amacıyla birinci bölümünü kendisinin, ikinci bölümünün ise S. B. Velibeyov ile birlikte yazdığı (1882, 1888) kitabın adı *Vətən Dili*'dir.Okulun ana dili konusundaki bu tutumuna rağmen, 20. yüzyılın başında Azerbaycan'ın eğitim ve kültür alanında kalkınmasında önemli rolü olan Səfərəli bəy Vəlibəyov, Rəşid bəy Əfəndizadə, Firidun bəy Köçərli, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Müslüm Maqomayev, Yusif Qasımov gibi mümtaz Türk aydınlarının yetişmesini sağlayan bu okulun, “Türk dili”ni “Vətən dili” adıyla karşılama da Azerbaycan'da ana dilinde eğitimin canlanmasında etkisi olmuştur. Gori Öğretmenokulu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Seyidov 1988.

¹² Bu eser, Aleksey Osipoviç Çernyayevski'nin ses yöntemiyle yazılmış ilk Azerbaycan Türkçesi ders kitabı olarak bilinmektedir.

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

Abbas Mollazâde (1907), *Türk Dili yahut Türkçe Giraet*, Gence.

Gara Bey Garabeyov (1914), *Türkçeden Rusçaya Lüğət*, Bakü.

1918-1937 Dönemi:

Ə. Babazadə (1934), *Türk Dili*: İbtidai Məktəblər Üçün, Bakü.

İ. Həsənov, A. Tağızadə, Ə. Babazadə (1934), *Azərbaycan Türk Dilinin İmlası*, Bakü.
(QOMMUNİST (TÜRKÇƏ) QƏZETİ NƏŞRİYYATI)

Azərbaycan SSC Xalq Maarif Komissarlığı (1936), *Türk Dili*, Bakü.

Azərbaycan SSC Xalq Maarif Komissarlığı (1936), *Türk Dili ve Ədəbiyyat*, İbtidai Məktəb Proqramları, Bakü.

H. Şahtaxtinsky, D. Məhəmmədzadə (1936), *Türk Dilindən Tapşırıqlar*, Bakü.

Q. Ələkbərli (1936), *Türk Dili*, Talış Məktəbləri üçün Dərs Kitabı, Bakü.

Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı Baş İctimai Terbiyə Dairesi (1926), *Türk Dili və Ədəbiyyatı Programı*, Bakü.

Bəkir Vahab oğlu Çobanzadə (1928), *Turq dili*, Bakü

Cabbar Məhəmmədzadə, Q. Qasımbəyli (1928), *Türkçə Dərs Kitabı*, Bakü

C. Məhəmmədzadə (1929), *Türkçə Öyrədən*, Bakü

ASŞC Maarif Komissarlığı Tədris-Metod Sektoru (1932), *Türk Dili və Ədəbiyyat Programı*, Bakü.

Bəkir Vahab oğlu Çobanzadə (1924), *Türk-tatar lisanıyyatına Mədxəl*, Bakü.

Abdulla Şaiq (Talıbzadə Abdulla Axund Mustafa oğlu) (1924), *Türk Dili*, Bakü

1937-1992 Dönemi:

Əli İskəndərzadə (1939), *Əlifbadan Qabaqkı Dövrədə Azərbaycanca dan Musahibə* (Leqsiq Dərsləri, Bakü.

Azərbaycan Xalq Maarif Komissariyatı Orta Məktəb İdarəsi (1937), *Azərbaycan dili Proqramması* (Natamam Orta və Orta məktəblər üçün), Bakü.

Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissariyatı (1937), *Azərbaycan Dili*, Azlıxda Olan Millətlərin Məktəbləri üçün dərs vəsaiti, Bakü.

A. Şərifov (1937), *Ana Dilinin Metodiqası*, Bakü.

Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissariyatı (1938), Orta Məktəb Proqrammaları: *Azərbaycan Dili*, Bakü.

Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissariyatı (1938), *Rus və Erməni Məktəbləri üçün Azərbaycan Dili Proqramması*, Bakü.

R. Şahvələd (1938), *Ana Dili*, Tiflis.

Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissariyatı (1939), *Azərbaycan Dili Proqramması*, Bakü.

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

Azərbay SSR Xalq Maarif Komissariyatı (1939), *Azərbaycan Dili*, Azərbaycan Dilində Olmayan Məktəblərin 6-cı Sınıfı Üçün, Bakı.

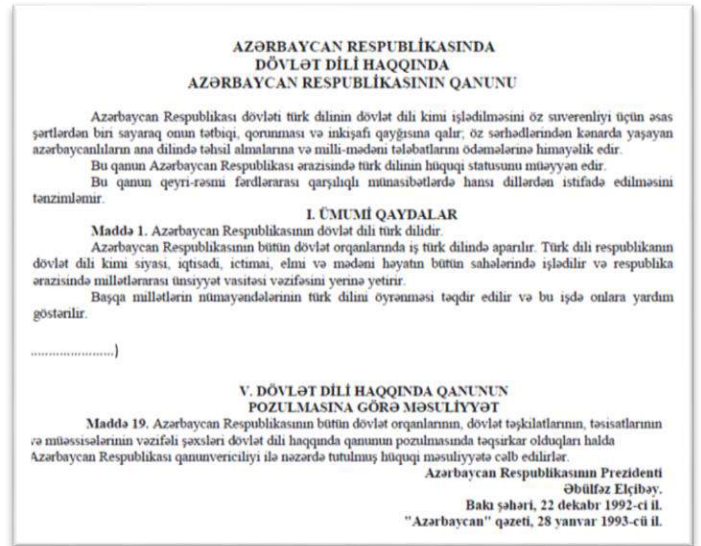
3.1992-1995 Dönemi'nde Azerbaycan Türkçesi

Rusya İmparatorluğu'nun 1917'de Ekim Devrimi'yle yıkılmasının ardından kurulan Sovyetler Birliği (SSCB) 8 Aralık 1991'de dağıldıktan sonra SSCB'ye bağlı devletler bağımsızlıklarını ilan etmiştir.¹³ Bu devletlerden biri de Azerbaycan Cumhuriyeti'dir.

Gorbaçov'un emriyle 20 Ocak 1990'da Bakü'de gerçekleştirilen ve tarihe "20 Yanvar (Ocak) Faciası" ve "Kanlı Yanvar" adlarıyla geçen olaylar millî bilinçlenmeyi ve direniş gücünü zirveye ulaştırmış, meydanlardaki halk hareketlerinin etkisiyle Azerbaycan Yüksek Sovyeti 30 Ağustos 1991'de bağımsızlığı ilân etme kararı almış ve Azerbaycan Cumhuriyeti 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir. 29 Aralık 1991 tarihinde yapılan halk oylamasıyla da bağımsızlık kesinleşmiştir (Süleymanlı 2006: 274-279).

Bu dönemde iktidarda olan Azerbaycan Komünist Parti Birinci Sekreteri Ayaz Mutallibov, Azerbaycan'ın ilk cumhurbaşkanı olmuş, ancak Mart 1992'de Dağlık Karabağ'daki Hocalı Katliamı ile Şuşa ve Laçın şehirlerinin Ermeniler tarafından işgalinden sonraki süreçte Mutallibov istifa etmek zorunda kalmıştır. 1970'li yıllardan itibaren Azerbaycan'ın siyaset ve kültür alanında etkili olmaya başlayan ve başta Azerbaycan Halk Cephesi olmak üzere birçok teşkilat kurarak millî ve tam bağımsız Azerbaycan için mücadele eden Azerbaycan Halk Cephesi'nin lideri Ebülfez Elçibey, 7 Haziran 1992'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmıştır. Böylece, "*millî özgürlük ve demokrasi mücadelesini temsil eden güçler, millete yabancılaşmış komünist totaliter rejime karşı bir zafer kazanmıştır.*" (Nesibli 2001: 147).

Öncelikli olarak 1918'de kurulmuş Azerbaycan Cumhuriyeti'nin "kanuni vârisi" olduğunu beyan eden yeni Cumhuriyet, Elçibey'in önderliğinde, 1918-1920 yılları arasında Müslüman Türk dünyasının ilk demokratik ve bağımsız devleti olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin üç renkli (göy "mavi", kırmızı, yeşil¹⁴) bayrağını, millî marşını ve birçok devlet sembolünü yeniden hayata geçirerek (Süleymanlı 2006: 281-283), devletin yeni dönemdeki uygulanacak politikaların temelini göstermiştir: *74 yıllık Sovyet dönemi ardından Azerbaycan'da Türkçü bir ideolojinin her sahada uygulanacağı millî*

¹³ SSCB'nin dağılmasının ardından 15 devlet bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu devletlerden 12'si Rusya Federasyonu öncülüğünde bir araya gelerek 21 Aralık 1991'de Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) kurmuştur.

¹⁴ Bayraktaki göy "mavi" renk Türkçülüğü, kırmızı çağdaşlaşmayı, yeşil ise İslam'ı simgeler. Bu renklerin temsil ettiği düşünceler, XX. yüzyılın başında Ali Bey Hüseyinzade tarafından ileri sürülmüş ve daha sonra da Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde devletin temel felsefesi ve simgesi haline getirilmiş olan devlet ideolojisi (Süleymanlı 2006: 281).

politikalara geri dönmek.

Bu milli anlayışın ilk ve en önemli uygulamaları dil ve eğitimde gerçekleştirilmiştir. **EKRAN GÖRÜNTÜSÜ: BALAYEV 2002: 88**

Devlet dilinin *Türk dili* olarak kabul edilmesi, eğitim sisteminin millileştirilmesi, ders programlarının hazırlanması ve bunlara uygun kitaplar basılması, milli okulların itibarının artırılması, Türk yer adlarının yeniden canlandırılması ve Rusça eklerle (-ov, -yev) Ruslaştırılmış soyadların değiştirilmesi bu dönemde atılan önemli adımlardır (Nesibli 2001: 147).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını elde etmesinden sonra, Azerbaycan Türkçesinin de tam bir devlet dili olarak kullanılması için en uygun şartlar sağlanmıştır. 15 Mayıs 1992'de Azerbaycan Halk Cephesi, Elçibey önderliğinde iktidara geldikten sonra, 22 Aralık 1992'de "*Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında*" kanun Azerbaycan Milli Meclisi'nde bir hayli tartışmalı geçen bir oturumun sonunda oy çokluğu ile kabul edilmiş ve Azerbaycan Türkçesi yeniden resmen *Türk dili* olarak adlandırılmıştır (Balayev 2002: 38):

4. "Türk Dili"nin Ders Kitaplarıyla Dirilişi

18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan Yüksek Sovyeti'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilanının ardından 29 Aralık 1991'de bu kararın halk oylamasıyla kabul edilmesiyle Azerbaycan'ın bağımsızlığı kesinleşmiş ve SSCB'nin içinde yer alan Azerbaycan SSC'sinin yerini Azerbaycan Cumhuriyeti almıştır (Süleymanlı 2006: 280). Böylece, 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Milli Şûrası¹⁵ tarafından ilan edilen beyanname¹⁶ ile M. E. Resulzade önderliğinde kurulan ve Müslüman Türk dünyasının ilk laik, demokratik cumhuriyeti¹⁷ olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin (Resulzade 1993: 54-55, 62), sadece 23 ay sonra XI. Sovyet ordusu tarafından 27 Nisan 1920'de işgal edilmesi ve sonrasında 22 Aralık 1922'de Moskova'da ilan edilen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne (SSCB) "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" adıyla bağlanmasıyla (Süleymanlı 2006: 147) başlayan ve 74 yıl süren Sovyet dönemi sona ermiştir.

Sovyet döneminin ardından gelen bağımsızlığın ve özellikle Elçibey'in cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından bizzat devlet tarafından milletin kültürü, dili, kimliği, kısacası tüm milli değerleri yeniden canlandırılmaya başlanmıştır.

Halk Cephesi Hükümeti'nin bu anlayışı ve politikasının en önemli ayağını da eğitim oluşturmaktaydı. 74 yıllık komünist sistemin korunması ve yayılması anlayışına hizmet eden eğitim sistemini toptan kaldırıp onun yerine *milliyetçilik*, *vatanseverlik* ve *demokratik ilkelerin* yerleştirilmesi yeni dönemdeki eğitim anlayışının temel amacıydı. Bu amaca ulaşılabilmesi adına 30 Aralık 1992'de yeni eğitim kanunu çıkarılmış ve bu konunun da temel hedefi "*Azerbaycan gençlerinde milli şuurun geliştirilmesi*" olarak belirlenmiştir. 58 maddelik bu yeni kanunda göze çarpan en önemli yenilikler dil, tarih ve din konularında görülmektedir (Süleymanlı 2006: 288).

¹⁵Azərbaycan Şurayı-milliyeyi-islamiyyəsi

¹⁶Azərbaycan İstiqlalını Mübəyyin Əqdnamə. Bu beyannamenin tamamı için bk. Resulzade 2014: 11-13.

¹⁷ "Azerbaycan Cumhuriyeti asrı esaslara müstenid laik bir hükümettir." (Resulzade 1993: 55).

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

Bu konuda yapılması gereken ilk ve en önemli işin eğitim programları ve bu programlara uygun ders kitaplarının hazırlanması olarak belirlenmiştir. Elçibey döneminde, Eğitim Bakanlığı¹⁸ tarafından ders kitaplarının hazırlanması ve yazımı için bir komisyon¹⁹ kurulmuş ve bu komisyon 1992'nin Eylül'ünde göreve başlamıştır. Bu önemli görevin sorumluluğunu ise Eğitim Bakanı Firidun Celilov'un başkanlığında onun yardımcısı Adalet Tahirzade üstlenmiştir.

Bu komisyon, ilk olarak daha önceki Bakan döneminde basım kararı alınmış 33 ders kitabının 17'sinin basımına izin vermiş, geri kalanın basımı ise durdurulmuştur. Yeni ders kitaplarının basımı konusunda ise belirlenen hedef *"bir sonraki senenin başına (1993 eylül) yetiştirilmek üzere 4 ay içinde 7 sosyal bilimler alanında 7 program hazırlamak ve bu programlara uygun 59²⁰ yeni kitabın yazımı ve basımını tamamlamak"* idi. Bu milli ve manevi vazifeyi yerine getirmek üzere yeni Cumhuriyet'in iki binden fazla yetkin bilim insanı, öğretmeni²¹ ve uzmanı siyasi düşüncelerine bakılmaksızın bir araya getirilerek *Vahid Elmi-Metodik Şura* (VEMŞ)

kurulmuş, bu program ve derslik işi bu komisyona verilmiştir. Azerbaycan tarihinde daha önce eşi, benzeri görülmemiş bu milli vazifenin zamanında ve başarılı bir biçimde tamamlanabilmesi için maddi teşvik başta olmak üzere birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Ders kitaplarının basımını yapabilecek tek yayın evi olan "Maarif" in 82 kitaptan sadece 22'sinin basımını yapabilecek güçte olduklarını söylemesinin ardından Eğitim Bakanlığı "Öyrətmən" adlı yeni bir yayınevi kurmak zorunda kalmıştır. Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey'in bizzat yönergesi ile Eğitim Bakanlığına verilmiş 110 milyon manatlık faizsiz kredi sayesinde bu yayınevi faaliyete başlamış ve ilk yayını 28 Ocak 1993'te yapmıştır.²²

Programların hazırlanmasıyla, kitapların yazım işi de hızlanmaya başlamış ve böylece tarihinde ilk defa Azerbaycan milli ideolojisini yansıtan ders kitapları öğrencilerin ve öğretmenlerin hizmetine sunulmaya başlamıştır. Ekim 1993'te 56 ders kitabı

"ÖYRƏTMƏN"İN İLK YAYINI

¹⁸Təhsil Nazirliyi

¹⁹Fövqəladə Elmi-Metodik Şurası

²⁰O sırada basılmayı bekleyen 23 ders kitabıyla birlikte 90'a yakın ve yaklaşık 10 milyon adet kitap (Tahirzade 2001: 3-5)

²¹Tahirzade Türk Dili adlı ders kitaplarının hazırlanmasıyla ilgili öğretmenlere şu şekilde seslenmiştir: *"Əziz türk dili müəllimləri! Bu gün oxuduğunuz program əsasında "Türk dili" dərslərimiz hazırlanır. İnanmaq istərdik ki, hər birinizin yaxından iştirakı ilə bu program və dərsləklər istənilən tənqidə duruş gətirə bilən kamil əsərlərə çevriləcəkdir."* (Tahirzade 16 Ocak 1993, 2201: 3-5).

²²Öyretmənin direktörü Bəhruz Axundov ilk kitabı imzalayaraq Adalet Tahirzade'ye armağan etmiştir: *"Hörmətli Ədalət bəy. Böyük zəhmət və qaygınızla yenidən fəaliyyətə başlayan "Öyretmənin" nəşriyyatının nəşr etdiyi ilk kitabın "qaranquş" nüsxəsini Sizə təqdim etməklə Sizi təbrik edir, cansağlığı arzulayıram. İnanıram ki, birgə zəhmətimiz və Sizin qaygınız nəticəsində "Öyretmənin" az bir zamanda sabahkı tələbata cavab verə bilən güclü nəşriyyatlardan birinə çevriləcəkdir. Dərin hörmətlə: Bəhruz Axundov. 28.01.1993-cü il"*.

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

yazılmış, basılması üzere yayınevlerine verilmiş ve bunlardan da 12'si yayımlanmıştı. Böylece, Eğitim Bakanlığı sadece bir yıl içinde, başta Bakan Yardımcısı Adalet Tahirzade ve Bakanlığın Yayın İşleri İdaresi Başkanı²³ Esger Guliyev olmak üzere vatansever bilim insanları, öğretmen ve uzmanların fedakârca çalışmaları, çok büyük emekleri sayesinde milli eğitim programları ve ders kitaplarının yenilenmesinde bir “devrim” gerçekleştirmiştir.²⁴ Firidun Celilov'un 1 Eylül'de görevden alınmış olmasına rağmen yeni Eğitim Bakanı olarak atanan Lidiya Resulova'nın bu çalışmaları desteklemesiyle ders kitaplarının basımı 1997'ye kadar devam etmiştir. Böylece, 1992-1993'te başlayan süreç 1997'de hazırlanan program ve ders kitaplarının basılmasının tamamlanmasıyla²⁵ sona ermiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazanmasından sonra Elçibey önderliğinde başlayan milli uyanış ve diriliş çalışmalarının başında yer alan milli ders kitapları projesine Türkiye'nin de çok önemli bir desteğinin olduğu burada belirtilmelidir. Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı²⁶ tarafından 1991-1998 yılları arasında kullanılmak üzere Azerbaycan'a birçok ders kitabı, üniversite kaynak kitabı ve ders araç-gereci ile birlikte, Latin harfleriyle basılan 425.000 adet *Türk Dili*, 11300 adet *Oku* ders kitabı ve 30000 adet *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü* gönderilmiştir. Ayrıca, kitap basımı için 250 ton kâğıt yardımı ve Azerbaycan Eğitim Bakanlığına toplam 1.200.000 dolarlık mali yardımda bulunulmuştur (Akdoğan 2007: 60). Ayrıca, Azerbaycan'da hazırlanan *Türk Dili* ders kitaplarından bazılarının, Milli Piyango İdaresi tarafından 1995 yılında İdare logosunun konulması karşılığında reklam bütçesinden 7.000 TL'lik “sponsorluk” bedeli ödenerek basılmasını sağlamıştır.²⁷

Sonuç olarak, 1992-1997 yılları arasında 73'ü Latin alfabesiyle²⁸ olmak üzere dil, tarih, coğrafya, matematik, biyoloji, fizik, kimya, biyoloji, İngilizce, geometri, edebiyat, zooloji, Rus dili ve elifba alanlarında toplam 84

²³Təhsil Nazirliyinin Nəşr İşləri İdarəsinin Rəisi

²⁴ Bakanlık'ın söz verip gerçekleştirmediği tek iş, ders kitaplarının 1993 Eylül'üne yetiştirememiş olmasıdır. Bunun da birtakım nedenleri bulunmaktadır. Bk. Tahirzade 2001: 3-5)

²⁵ Bu süreçte sadece iki işin yarım kaldığı belirtilmiştir: Başlarda planlanan ancak 1993'ten sonra “unutulan” “Ümumdünya Tarihi” kitabının ve sayısal bilimler kitaplarının yazımı ve basımı (Tahirzade 2001).

²⁶ Konuyla ilgili Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER)'ne 24.09.2018 tarihinde yapmış olduğumuz 1801809600 sayılı bilgi edinme başvurumuz 11.10.2018 tarihinde Ders Kitapları ve Yayınlar Daire Başkanlığı tarafından şu şekilde cevaplanmıştır: “24.09.2018 tarihinde *Türk Dili* kitabının basımı ile ilgili Cimer'e yapmış olduğunuz müracaatınız incelenmiştir. Bakanlığımız kütüphanesinde yapmış olduğumuz inceleme sonucunda, Bakanlığımız ile Milli Piyango İdaresinin Azerbaycan Şagirdlerine armağanı olan M. S. Hasanov, A. N. Rahimov ve N. M. Xudiyev tarafından yazılan *Azerbaycan umum tahsil mekteplerinin 3. ve 4. sınıfları için ders kitabı* olarak bastırılan iki adet *Türk Dili* ders kitabı kütüphanemizde bulunmaktadır. Söz konusu kitaplar 1995 yılında Milli Eğitim Basımevinde bastırılmış olup baskı ile herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır.”

²⁷ Bu bilgi, Milli Piyango İdaresi'ne 24.09.2018 tarihinde yaptığımız bilgi edinme başvurusuna 03.10.2018 tarihinde verilen cevaptan edinilmiştir: “Anılan *Türk Dili* kitaplarında İdare Logomuzun yayınlanması karşılığı olarak, 1995 yılında Reklam Bütçesinden 7.000TL sponsorluk bedeli ödenmiş olup, bu konu hakkında elimizde başka bilgi ve belge bulunmamaktadır.”

²⁸ Bu dönemde üzerinde en çok konuşulan sorunlardan biri de alfabe konusudur. 1988'de başlayan Azerbaycan Halk Hareketi'nin ortaya attığı konuların başında Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçilmesi fikriydi. Bu konunun

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

ders kitabı hazırlatılarak yaklaşık 75 yıldır milli kimliğinden uzaklaştırılan Azerbaycan Türklüğüne en büyük manevi hizmet gerçekleştirilmiştir (Tahirzade 1993).

Bu kitaplardan “İnsan ve Cemiyet”, “Türk Dünyası Coğrafyası” ve “Azerbaycan Tarihi” adlı kitaplar gerek adları gerekse içerikleri ve “milli ruhlu” bakış açılarıyla ilk olma özelliğini taşımaktadır. Örneğin, Azerbaycan Tarihi Sovyet döneminde de olan bir kitaptır. Ancak bu dönemde yazılan elbette milli ve manevi bakış açısıyla öncekinden ayrılmaktadır. Bununla birlikte, bu ders kitapları, sosyalizm ve komünizm değil, evrensel insani değerleri merkeze alan, çağdaş dünya görüşüne uygun ve en önemlisi de İslami değerlerin hak ettiği değerin ve yerin verildiği kitaplardır. Bu anlayışla hazırlanan bu kitaplarla, “*nihilist sovet adamını mağrur Azərbaycan vətəndaşına çevirəcək qüdrətli bir silah*” yaratılmıştır (Tahirzade 2001: 3-4).

Bu dönemde yayına hazırlanan 84 ders kitabının en dikkat çekici olanları elbette *Türk dili* adıyla çıkan ana dilinin (Azerbaycan Türkçesi) öğretildiği kitaplardır (Tahirzade 1993). Bu kitapların önemi öncelikli olarak elbette adından kaynaklanmaktadır. Çünkü Azerbaycan Türklerinin 1937 yılına kadar *Türk dili* olan adı, 1937’de *Azerbaycan dili* ve *Azerbaycanca* olarak değiştirilmiş ve bu Sovyetler dağılana kadar devam etmiştir. 1991’de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Elçibey döneminde ana dilleri yeniden *Türk dili* olarak adlandırılmıştır. Çünkü Elçibey’e göre, “*Azərbaycanın dili türk dilidir, onun ‘Azərbaycan dili’ adlandırılması elmin nəticəsində deyil, siyasətin nəticəsində doğmuşdur. Bu siyasəti isə Rusiya imperiyası yürütmüş, məqsədi isə ‘ayır-buyur!’ (parçala, ağalığ et!) siyasətini həyata keçirmək olmuşdur.*” (Elçibey 2004: 60).

Halk Cephesi’nin iktidarda olduğu yaklaşık bir yıllık sürede *Türk dili* adı hem resmî yazışmalarda hem de eğitim ve kültür alanında kullanılmaya devam etmiş ve ana dili ders kitapları da *Türk dili* adıyla yayımlanmıştır. Böylece, Azerbaycan’da çocuklar ve gençler “öz ana dilini” 55 yıllık bir aradan sonra yeniden *Türk dili* adıyla okumaya başlamıştır (Tahirzade

---

Azerbaycanlı aydınlar tarafından tartışıldığı ve hatta bir Alfabe Komisyonu’nun kurulduğu bir dönemde Türkiye’de 18-20 Kasım 1991’de Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabesi Sempozyumu düzenlenmiştir. Sempozyum sonrasında 25 Aralık 1991’de Azerbaycan Milli Şurası Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçme kararı almıştır (Süleymanlı 2006: 290-292). Ancak, resmi olarak Latin alfabesine geçiş sağlanamamıştır. Bu tarihten itibaren, Kiril ile birlikte Latin alfabesinde de eserler basılmıştır. Burada kullanılan Latin alfabesi ise, ñ ve w harfleri hariç daha önce Marmara Üniversitesindeki sempozyumda “Ortak Türk Alfabesi” olarak belirlenen alfabadir. Azerbaycan devletinin Latin alfabesine geçişi ise Haydar Aliyev’in 18 Haziran 2001 tarihinde verdiği fermanla resmileşmiş, 1 Ağustos 2001 tarihinden itibaren de tamamen Latin alfabesine geçilmiştir.

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

1993). Ayrıca bu değişiklik sadece ders kitaplarının adındaki bir isimden ibaret değil, içeriğe de yansiyacak bir zihniyet değişimini de göstermiştir.

Türk Dili adlı ana dili ders programlarının²⁹ hazırlanması sürecinde, bu programların hazırlanması ve ders kitaplarının yazımı ve basımından sorumlu Adalet Tahirzade'nin "*Türk Dili Müallimlərinə*" başlıklı yazısı (16 Ocak 1993) şu satırlarla başlamaktadır:

"Sovet imperiyasının millətimize qarşı yönəltdiyi yarım əsrlik təhqirlərdən birinə – əsl "türk" adımızın yerinə qondarma "azərbaycanlı" termini işlədilməsinə müstəqil Azərbaycanın Milli Məclisi son qoydu. 1936-dan-ilk sovet konstitusiyasının qəbulundan sonra zorakılıqla yasaq edilmiş "türk dili"nin yenidən bərpası, fikrimcə, son beş illik mübarizədə qazandığımız ən böyük mənəvi uğurlarımızdandır. Bu münasibətlə hər birinizi soydaşcasına ürəkdən təbrik edirəm!"

Elçibey'in önderliğindeki Azərbaycan Halk Cephesinin iktidarı döneminde hazırlanan ve o dönemde veya sonrasında basılan ana dili ders kitapları şunlardır:

KİTAP ADI	YAZAR(LAR)	SINIF	YIL	YAYIN YERİ VE YAYINEVİ
<i>Türk Dili</i>	Tofiq Hacıyev, Əsgər Quliyev, Nizami Cəfərov	9	1994	Bakı, Öyrətmən Nəşriyyatı
<i>Türk Dili</i>	Tofiq Hacıyev, Əsgər Quliyev, Nizami Cəfərov	10-11	1994	Bakı, Öyrətmən Nəşriyyatı
<i>Türk Dili</i>	Bəşir Əhmədov, Ağamusa Axundov	6	1994	Bakı, Öyrətmən Nəşriyyatı
<i>Türk Dili</i>	Əziz Əfəndizadə, Bəşir Əhmədov	5	1994	Bakı, Öyrətmən Nəşriyyatı
<i>Türk Dili</i>	Y.Ş.Kərimov	3	1994	Bakı, Maarif Nəşriyyatı
<i>Türk Dili</i>	Qəzənfər Kazımov, Yusif Seyidov	7-8	1994	Bakı, Öyrətmən Nəşriyyatı
<i>Türk Dili</i>	M.S.Həsənov, A.N.Rəhimov, N.M.Xudiyev	4	1994, 1995	Bakı, Maarif Nəşriyyatı
<i>Türk Dili</i>	H.Q.Abdullayeva	2	1995	Bakı, Maarif Nəşriyyatı
<i>Türk Dili</i>	M.A.İsmixanov, V Qurbanov	1	1995	Bakı, Maarif Nəşriyyatı
<i>Türk Dili</i>	Əziz Əfəndizadə, Bəşir Əhmədov	5	1995	Bakı, Öyrətmən Nəşriyyatı
<i>Türk Dili</i>	Y.Ş.Kərimov	2	1995	Bakı, Maarif Nəşriyyatı

Burada, Azərbaycan'daki bu "milli uyanış" dönemi ve bunun ders kitaplarına yansımaları sonrasında Türkiye'nin önderlik ettiği ve yine ders kitaplarıyla gerçekleştirilmek istenen ve Türk dünyasını kapsayan bir diğer "milli uyanış" çabasına değinilmeden geçilmemelidir.

²⁹O dönemde Azerbaycan'da ana dili eğitimi ile ilgili hazırlanan programlar: Azerbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi (1993): *Orta Umumi təhsil məktəblərinin V-XI sinifləri üçün Türk Dili Programı*, Azerbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi (1994): *Türk (Azərbaycan) Dili Programı*.

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Sovyetlerin dağılmasını fırsat bilerek “Ortak Türk Edebiyatı ve Tarihi” programlarının hazırlanması ve geliştirilmesi, buna bağlı olarak da ortak ders kitapları yazılması konusunda bir teşebbüste bulunmuştur. Bu teşebbüs sonucunda, dönemin Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan’ın 60 kişilik bir heyetle katıldığı Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’te yapılan “Türk Cumhuriyetleri Eğitim Bakanları ve Türk Toplulukları Eğitim Temsilcileri II. Konferansı’nda “Ortak tarih ve edebiyat programlarının ve kitaplarının hazırlanması için bir komisyon kurulması ve bu komisyonun, prensipleri belirlemek ve çalışmaları bir takvime bağlamak üzere Kasım 1992 ayında İstanbul’da toplanması” kararı alınmıştır. Bu karar gereğince, Türkiye’nin önderliği ve ev sahipliğinde Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan’dan gelen eğitim uzmanlarının katıldığı toplantılar düzenlenmiştir. 26 Kasım-3 Aralık 1992’de Yalova’da ve 29-31 Mart 1993’te Ankara’da gerçekleşen bu toplantılarda “Ortak Türk Edebiyatı ve Tarihi Programlarını Geliştirme ve Kitap Hazırlama Komisyonları” kurulmuş, ortak kararlar alınmış ve bu programlara ilişkin genel çerçeveler belirlenmiştir. Bu programların temel amacı ise tarih ve edebiyat alanında ortak konuların tüm Türk cumhuriyetlerinin program ve ders kitaplarında yer almasıdır. Ancak her cumhuriyetin, öngörülen ortak konularla birlikte, kendi program ve ders kitaplarını da hazırlamaları konusunda görüş birliğine varılmıştır.³⁰

Türkiye’de gerçekleştirilen bu “milli uyanış” toplantıları Türk dünyası için çok büyük bir önem taşıyordu. Çünkü XIX-XX. yüzyıllar boyunca Rusya’nın önce Çar, sonra Sovyet-komünist rejimlerinin baskısı altında kalmış, milli tarihleri yanlış yazılmış, “milli ruhlu” yazarlarının öğrenilmesi kesinlikle yasaklanmış Türk halklarının kurduğu yeni ve bağımsız Türk cumhuriyetlerinin okullarında hala eski komünist ideolojili kitaplarla ders veriliyordu. Azerbaycan bunların dışındaydı. Çünkü Elçibey Dönemi, Halk Cephesi Hükümeti’nin başlattığı milli ruhlu programlar hazırlama ve bunlara uygun ders kitapları yazma çalışmaları Prof. Dr. Adalet Tahirzade’nin yönetiminde başarıyla yürütülüyordu. Tahirzade’nin Azerbaycan orta okulları için 7 ayrı program ve onların esasında komünist ideolojisinden temizlenmiş yeni 56 ayrı ders kitabının hazırlanmasındaki başarısı neticesinde 29-31 Mart 1993 tarihinde Ankara’da yapılan ikinci zirveye Azerbaycan’ı temsilen sadece Adalet Tahirzade gönderilmiştir.³¹

Yalova’daki toplantılarda alınan kararlar sonrasında Azerbaycan Halk Eğitim Bakanlığı ortak tarih ve edebiyat programlarının Azerbaycan eğitim sistemine uygulanması için yoğun çaba harcamış, Bakanlık’ta kurulan *Olağanüstü Bilimsel-Methodik Konsey* Azerbaycan edebiyatı, Azerbaycan tarihi ve Genel (umumi) Tarih programlarında Yalova Zirvesi’nde kabul edilen “Genel Çerçeve”yi bütünüyle uygulamıştır. Bu süreçteki en önemli iş ise, yukarıda da değinildiği gibi, Bakanlığın “*Türk Dünyası Coğrafyası*” kitabı hazırlanması olmuştur. Tahirzade, Yalova sonrasındaki süreçte gerçekleştirilen bütün bu çalışmaların önemini şu cümlelerle dile

---

³⁰ Bu bilgiler, bu toplantılara Azerbaycan’ı temsilen katılmış olan Prof. Dr. Adalet Tahirzade’nin şahsen bizi bilgilendirmek amacıyla yazdığı notlardan edinilmiştir. Adalet Tahirzade’nin bu toplantılarla ilgili arşiv belgelerini, tutanakları, görüşmeleri vb. tüm bilgileri ayrıntılı olarak anlattığı “Türk Cumhuriyetleri için Ortak Tarih ve Edebiyat Programları Yaratmak Üçün İlk Çalışmalar: 1992. Yıl İstanbul (Yalova), 1993. Yıl Ankara Zirveleri” başlıklı yazısı Kamil Vəli Nərimanoğlu’nun 70. yılı için hazırlanan armağan kitapta yayımlanacaktır.

³¹ Yalova’da yapılan toplantılara Azerbaycan’ı temsilen Prof. Dr. Adalet Tahirzade ve Prof. Dr. Tahir Bakşaliyev katılmıştır.

getirmektedir: “*Böylece, bizim Ankara’da söylenecek sözümüz, ortaya çıkmağa yüzümüz oldu.*”³²

5. Elçibey Sonrası

74 yıllık Sovyet yönetiminin ardından gelen bağımsızlık süreci, sadece çok önemli dönüşümlerin ve değişimlerin yaşandığı bir dönem değil, aynı zamanda önemli sorunlarla da mücadele edilen bir dönem olmuştur. Başta Ermeni saldırı ve işgalleri olmak üzere önemli iç sorunlar nedeniyle zor durumda bırakılmaya çalışılan ve hatta daha önce kendisinin “Milli Kahramanlık “ödülü verdiği Suret Hüseyinov’un ayaklanması ile düşürülmek istenen Elçibey (Nerimanoğlu 2004: 159-161), ülkede iç karışıklığı önlemek için o sırada Nahçıvan’ı idare eden Haydar Aliyev’i Parlamento ile birlikte Bakü’ye davet etmiştir. Elçibey “*Kardeş kanının dökülmesini istemiyorum.*” diyerek doğduğu kasaba Keleki köyüne çekilmiştir. Yönetime gelen Haydar Aliyev, önce Azerbaycan Milli Meclis Başkanlığına getirilmiş, 3 Ekim 1993 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise 5 yıllığına Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Abbasi 2001).

15 Haziran 1993’te Haydar Aliyev, Azerbaycan Respublikası Parlamento (Ali Sovet) başkanı seçildiği andan itibaren, resmî yazışmalarda devlet dili olarak yeniden Sovyet dönemindeki *Azerbaycan dili* terimi kullanılmaya başlamıştır (Balayev 2002: 45). Buna rağmen, okullarda Elçibey döneminde hazırlanan ve basımı devam eden kitaplardan 2006’ya kadar yararlanılmıştır. 2006’da Azerbaycan eğitim sisteminde *kurrikulum* adlı sistem uygulanmaya başlamış³³ ve ders kitapların içeriği değiştirilmiştir. Bunların içinden Azerbaycan Türkçesi kitapları ise *Türk dili* adıyla basılmaya ve okutulmaya devam etmiştir.

Bu durum, dil adı konusunun daha fazla tartışılmaya başlamasına neden olmuştur. 1995’te hazırlanan yeni Anayasa taslağına dilin adı *Azerbaycan dili* olarak yazılmış ve Anayasa Hazırlama Komisyonu Başkanı da olan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in önerisi ile konunun kamuoyunda tartışılması istenmiştir. Konu birçok ortamda tartışılmış, dil adları oylamalara³⁴ sunulmuştur. 5 Kasım 1995’teki toplantının ardından Haydar Aliyev kendi görüşünü şu şekilde ifade etmiştir: “*Biz kendi dilimizle, Azerbaycan diliyle gurur duyabiliriz. Çünkü bu zengin bir dildir, dünyada tanınmış dildir. Halkımızın adı da biliniyor, cumhuriyetimizin adı da, dilimizin adı*

³² Tahirzade, a.g.m.

³³ Bu sistem, Azerbaycan’da şu şekilde tanıtılmıştır: “*Kurikulum*” *latin sözü olup, lüğəti mənası “kurs”, “elm” deməkdir. Bu söz ingiliscə, rusca lüğətlərdə “təlim kursu”, “tədris planı”, “proqram” kimi izah olunur. 1876-cı ildən etibarən ondan bir termin kimi istifadə olunmağa başlanmışdır. İlk fənn kurikulumları 1918-ci ildə ABŞ-da meydana gəlmişdir. Ötən əsrin 70-ci illərindən kurikulum nəzəriyyəsinin formalaşması başa çatmışdır. Azərbaycanda isə bu termin 90-cı illərin sonlarından başlayaraq istifadə olunmaqdadır.*

Beləliklə, Azərbaycan təhsil sistemində milli və ümumbəşəri dəyərlər nəzərə alınaraq ilk dəfə “Azerbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Milli Kurikulumu” hazırlanmışdır. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 30 oktyabr 2006-cı il tarixli Qərarı ilə “Azerbaycan Respublikasında Ümumtəhsil Konsepsiyası (Milli Kurikulumu)” təsdiq edilmişdir. Bu sənəd çərçivə sənədi olup, ümumtəhsil üzrə məzmun standartlarını və təlim nəticələrini, pedaqoji prosesin təşkili, təlim nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi və monitorinqi üzrə əsas prinsipləri əhatə edir.” <http://www.serqqapisi.az/index.php/humanitar/elm-v-t-hsil/9121-kurikulum-yeni-taehsil-sistemidir>

³⁴ Bu tartışmaların ilki 31 Ekim 1995’te Azerbaycan İlimleri Akademisi’nde gerçekleştirilmiş ve bu toplantıda Azerbaycan Cumhuriyeti’nin devlet dilinin adı ile ilgili seçenekler sunulmuş ve oylama yapılmıştır. Burada oylanan adlar şu şekildedir: *Azerbaycan dili, Türk dili, Azerbaycan Türkçesi, Azerbaycan Türk dili, Türk dilleri ailesine dâhil olan Azerbaycan dili*. Bunlardan en çok oyu alan Azerbaycan dili adı (15 oy) almıştır.

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

da. Bugün biz tarihi bir karar almalıyız: Bağımsız Azərbaycan Cumhuriyeti'nin devlet dili Azərbaycan dilidir.” (Süleymanlı 2006: 305-306).

Dilin adı konusu bu toplantıların dışında daha birçok ortamda tartışıldıktan sonra 12 Kasım 1995'te referandum yoluyla kabul edilen Azərbaycan Anayasası'nın dille ilgili 21. maddesinde devlet dilinin adı *Azərbaycan Dili* olarak yazılmıştır³⁵ (Balayev 2002: 40):

EKRAN GÖRÜNTÜSÜ: BALAYEV 2002: 90

Bu değişimin ardından ana dili ders kitapları da *Azərbaycan Dili* adıyla çıkmaya başlamıştır. İlgi çekici olan ise bu kitaplardan bazılarının, Elçibey döneminde hazırlanan ve *Türk Dili* adıyla yayımlanan kitaplar olmasıdır:

<i>Azərbaycan Dili</i>	Qəzənfər Kazımov, Yusif Seyidov	7-8	1995	Bakı, Öyrətmən
<i>Azərbaycan Dili</i>	Ə.R.Əfəndizadə, Ə.M.Abbasov	5 (rus məktəbi üçün)	1996	Bakı, Maarif Nəşriyyatı
<i>Azərbaycan Dili</i>	Q.Ş.Kazımov, M.T.Səfərov	3 (rus məktəbi üçün)	1996	Bakı, Maarif Nəşriyyatı
<i>Azərbaycan Dili</i>	Məmməd hənifə Musayev, Rasim Əsədov	4 (rus məktəbi üçün)	1996	Bakı, Maarif Nəşriyyatı
<i>Azərbaycan Dili</i>	Q.Ş.Kazımov, M.T.Səfərov	3	1996	Bakı, Maarif Nəşriyyatı
<i>Azərbaycan Dili</i>	M.R.Musayev, R.Ə.Əsədov	4 (rus məktəbi üçün)	1996	Bakı, Maarif Nəşriyyatı
<i>Azərbaycan Dili</i>	Tofiq Hacıyev, Əsgər Quliyev, Nizami Cəfərov	9	1997, 2000	Bakı, Maarif Nəşriyyatı
<i>Azərbaycan Dili</i>	Qəzənfər Kazımov, Yusif Seyidov	7-8	1998	Bakı, Təhsil Nəşriyyatı
<i>Azərbaycan Dili</i>	Tofiq Hacıyev, Əsgər Quliyev, Nizami Cəfərov	10-11	1998, 2004	Bakı, Maarif Nəşriyyatı

³⁵ 18 Haziran 2001'de Azərbaycan Respublikası'nın Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" bir fərmən verilmiş və 30 Eylül 2002'de Azərbaycan Respublikası'nın Milli Meclis'inin kabul etdiyi "devlet dili" kanununu Haydar Aliyev tarafından imzalanarak Azərbaycan dilinə "devlet dili" unvanı verilmişdir (Balayev 2002: 41):

5. Sonuç

SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 7 Haziran 1992'de yapılan seçimleri kazanarak Cumhurbaşkanı olan Ebülfez Elçibey döneminde, devletin “74 yıllık Sovyet dönemi ardından Azerbaycan'da Türkçü bir ideolojinin her sahada uygulanacağı milli politikalara geri dönmek” hedefi her alanda uygulamaya konmuştur. Bu milli anlayışın ilk ve en önemli uygulamaları dil ve eğitimde gerçekleştirilmiştir. Devlet dili *Türk dili* adıyla kabul edilmiş ve o dönemde belirlenen “milli politika” ders programlarına ve ders kitaplarına yansıtılmaya başlamıştır.

Toplumsal yapı içerisinde yaşayan insanların “hakim iktidar güçlerince” istenen bir düşünsel yapıya sahip olmaları için onların eğitilmeleri, yani yetiştirilmeleri gerekir. Bu nedenle, “tüm zamanlarda iktidarların hedefi, okul aracılığıyla kitlelerin eğitilmesini; yani, belirlenen düşünme kalıplarına uydurulmasını, toplumsal düzene uyumlu olmasına olanak tanıyan pratiklerin kazandırılmasını sağlamak” olmuştur. Bu işlevinden dolayı “egemen iktidarın düşünsel, kültürel ve ekonomik devamını sağlayan, ideolojik yeniden üretimine katkıda bulunan bir süreç” olarak tanımlanan (Şen 2007:181) eğitim, en etkili ve güçlü “ideolojik devlet aygıtıdır.” Burada da temel ağırlık merkezi ideolojidir ve ideolojilerin de öncelikli hedefi kitleleri uygun yöntemlerle disiplin altına almaktır. Bu aygıtın uygulama alanı olan okul, yaratılan ideolojik kalıpları öğretmen ve kitaplar aracılığıyla öğrenciye sunar (Althusser 1991: 34-46'dan aktaran Şen 2007: 182). Çünkü planlı, programlı kitle eğitiminin, diğer bir ifadeyle resmî eğitim anlayışının en temel amacı, devletin resmî ideolojisinin hedeflediği “insan tipi”ni ortaya çıkarmaktır. Nitelikleri yöneticiler tarafından belirlenmiş bu insan tipinin oluşturulmasında, kitle eğitiminde kullanılan en etkili araçlardan biri ise ders kitaplarıdır. Dünyadaki bütün devletler hükümetler aracılığıyla, yönetilen kitleleri ders kitaplarıyla biçimlendirmeye ve böylece hedeflenen tipe dönüştürmeye çalışırlar.

1917-1992 yılları arasında “ideyaca milli, məzmunca sosialist” bir çizgide yayın yapan tüm basın yayın hayatında³⁶ olduğu gibi eğitimde de, “sosyalist, Rusça konuşan, herhangi bir etnik ve dini kimliği olmayan insan” anlamına gelen³⁷ bir “sovyet insanı” yaratma amacıyla ve “Bilmiyorsan öğretiriz. İstemiyorsan mecbur ederiz.” düşüncesiyle işleyen sistem, SSCB'de yaşayan Türkler açısından bir “kitle imha silahı”na³⁸ dönüşmüştür. 74 yıllık “komünist” dönemin ardından bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'da 15 Mayıs 1992'de Azerbaycan Halk Cephesi, Elçibey önderliğinde iktidara geldikten sonra 30 Aralık 1992'de çıkarılan eğitim kanunu ile “Azerbaycan gençlerinde milli şuurun geliştirilmesi” hedeflenmiştir. Bu hedefe ulaşmak için de “milli ruh”a sahip eğitim programları ve bu programlara dayalı ders kitapları hazırlanmıştır. Böylece, Türkler için bir “kitle imha silahı” olarak kullanılan eğitim, Ebülfez Elçibey önderliğinde, Firidun Celilov ve Adalet Tahirzade yönetiminde “nihilist sovet adamını mağrur Azərbaycan vətəndaşına çevirəcək qüdrətli bir silah”a dönüştürülerek çok büyük bir milli eğitim devrimi gerçekleştirilmiştir. Bu devrimin en önemli hamleleri ise, *Türk dilinin* resmî dil olarak kabulü, 1992-1995 yılları arasında yayımlanan ana dili ders kitaplarında *Türk dili*

³⁶ *Kommünist* gazetesi örneği için bk. Karataş 2018.

³⁷ “Sovyet insanı”nın bu tanımı Nadir Devlet tarafından yapılmıştır:

<https://www.youtube.com/watch?v=sDQDHwszAIY>

³⁸ Bu ifade için bk. Jhon Taylor Gatt, “Eğitim-Bir Kitle İmha Silahı”, Çev. Mehmet Ali Özkan, Edam Yayınları, 2016.

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

adının 74 yıl sonra diriltiilerek yeniden kullanılmış olması ve ders kitaplarının çoğunun Latin alfabesiyle yayımlanmış olmasıdır.

“Tanrıya, Xaliqə gedən yol xalqdan keçir. Kim Tanrısına yaxın olmaq istəyirsə xalqına yaxın olsun. Budur bizim şüarımız.” (Elçibəy 2004: 277) diyerek “halkının dili”ne kulak vermiş olan Elçibey’e ve bu devrimi gerçekleştiren başta Firidun Celilov ve Adalet Tahirzade olmak üzere tüm aydınlarımıza saygı ve şükranlarımı sunuyorum.

Kaynakça

- Abdullayev, A. (1966). *Azərbaycan Dilinin Tədrisi Tarixindən*, Maarif Nəşriyyatı, Bakü.
- Akdoğan, Seçkin (2007), *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti İlişkileri (1991-2000)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Programı, Trabzon.
- Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi (1993): *Orta Umumitəhsil Məktəblərinin V-XI Sınıfları Üçün Türk Dili Programı*
- Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi (1994): *Türk (Azərbaycan) Dili Programı*.
- Balayev, Xaqan (2002), *Azərbaycan Dilinin Dövlət Dili Kimi Təşəkkül Tarixindən (XVI-XX əsrlər)*, “Əlm və Həyat”, Bakı.
- Eker, Süer (2006), *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, İstanbul.
- Elçibəy, Əbülfəz (2004), *Bütöv Azərbaycan Yolunda*(Haz. Ədalət Tahirzadə, Çingiz Göytürk), Nurlar, Bakı.
- Ercilasun, A. Bican (2002), *Kars İli Ağızları (Ses Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara.
- Gatt, Jhon Taylor (2016), *Eğitim-Bir Kitle İmha Silahı*, Çev. Mehmet Ali Özkan, Edam Yayınları, İstanbul.
- Karataş, Mustafa (2008), “Sovyet Dönemi Azerbaycan Matbuatından Kommunist Gazetesinin Dili”, 6. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu: 100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası (25-27 Ekim 2017, Ankara)*, Bildiriler, Edt. Yunus Koç, Mikail Cengiz, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, s. 857-874.
- Nerimanoğlu, Kamil Veli (2004), “Azerbaycan Türklerinin istiklal Mücadelesi Önderi Ebülfez Elçibey”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.XIX. Ankara, s. 159-161.
- Nesipli, Nesip (2001), “Azerbaycan’ın Milli Kimlik Sorunu”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, Cilt; 7, Sayı; 1, İlkbahar, Ankara, s. 132 - 160.
- Resulzade, Mehmed Emin (1993), *Kafkasya Türkleri*, Hz. Yavuz Akpınar, İrfan Murat Yıldırım, Selahattin Çağın, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Savaşkan, Vafa (2015), “Azerbaycan’da Ana Dilinin Öğretilmesine Yönelik Yazılmış İlk Ders Kitapları”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, S. 53, s. 201-214.
- Seyidov, Fikret (1988), *Qori Semenariyası və Onun Məzunları*, Maarif Nəşriyyatı, Bakü.

X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı

Süleymanlı, Ebulfez (2006), *Milletleşme Sürecinde Azərbaycan Türkleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.

Şen, Hasan (2007), “Eğitim ve İdeoloji”, *Felsefe Ansiklopedisi*, Edt. Ahmet Cevizci, C. 5, Ankara: Ebabel Yayınları, s. 180-182,

Tahirzadə, Ədalət (1993), “Türk Dili Müəllimlərinə”, *Azadlıq Gazetesi*, 16 Ocak 1993.

_____ (1995), “Türk Dili: İkinci Təhqir Astanasında”, *Yeni Müsavat Gazetesi*, 23.06.1995.

_____ (1997), *Meydan: 4 il, 4 ay (Azərbaycan Xalq Hərəkatı Haqqında Gündəlik-Qeydlər)*, Birinci cild (1988-1989), İkinci Cilt (1989-1992), Bakı, “Ay-Ulduz” Nəşriyyatı.

_____ (2001), “Azərbaycan Ziyalısının Hünəri”, *Düşüncə Dərgisi*, Göy Seriya, N. 1, s. 3-5); *Sözün, Sazın, Ateşin Ülkesi Azərbaycan*, Edt. Büşra Ersanlı, Hüsəmettin Mehmedov, DA Yayıncılık, İstanbul, s: 61-70).

_____ (2004), “Azərbaycan Cümhuriyyəti’- İlk Milli Dövlətimizin Adı”, *Ulu Xudafərin Dərgisi*, N. 1, s. 35-38.

_____ (2005), “Azərbaycan Cümhuriyyəti’- İlk Milli Dövlətimizin Adı”, *525'inci Gazete*, 26 Şubat 2005.

_____ (2018), “Niyə ‘Azərbaycan Cümhuriyyəti?’”, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Xəbərlər *İctimai Elmlər Seriyası* Azərbaycan Cümhuriyyətinin 100 İlliyinə Həsr Olunmuş Xüsusi Buraxılış, N. 1, s. 95-110.

Zekiyev, Mirfatih Z. (2017), *Türklerin ve Tatarların Kökeni* (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul.

<http://www.ajb.az/site/konstitusiya.pdf>

<http://www.serqqapisi.az/index.php/humanitar/elm-v-t-hsil/9121-kurikulum-yeni-taehsil-sistemidir>

<https://www.youtube.com/watch?v=sDQDHwszAIY>

https://www.academia.edu/24213915/D_%C4%B0_L_V_E_Y_A_%C5%9E_A_M_D%C4%B0_L_%C3%9CZER%C4%B0NE_NOTLAR-2_LANGUAGE_AND_LIFE_NOTES_ON_LANGUAGE-2